

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ та МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМЦІВ

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА

Електронні методичні рекомендації
та матеріали до практичних занять з курсу
для здобувачів третього курсу філологічного факультету
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 035 Філологія

ОДЕСА
2023

УДК 811.161.2'06'366(072)
С916

Укладач:

М. Л. Дружинець, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та мовної підготовки іноземців Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Рецензенти:

О. А. Войцева, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

О. П. Матузкова, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рекомендовано вченою радою філологічного факультету

ОНУ імені І. І. Мечникова

Протокол № 3 від 8 листопада 2023 р.

С916 **Сучасна українська мова [Електронний ресурс] :** електрон. метод. рекомендації та матеріали до практичних занять з курсу «Сучасна українська мова» для здобувачів третього курсу філологічного факультету першого (бакалавр.) рівня вищої освіти спеціальності 035 Філологія / уклад.: М. Л. Дружинець. – Одеса, 2023. – 58 с. – 1,0 МБ.

У методичних рекомендаціях до практичних занять висвітлюються основні положення робочої програми курсу «Сучасна українська мова», сформульовано предмет, мету, завдання, представлено зміст курсу, подано рекомендовану літературу, перелік питань для підсумкового контролю та колоквіуму, завдання для практичних занять і контрольних робіт, ІСЗ, форми оцінювання. Увагу приділено граматичному ладу мови, граматичним категоріям самотійних і службових частин мови. Методичні рекомендації розраховані на студентів очної / заочної форм навчання спеціалізації «Українська мова та література» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та допоможуть при підготовці до практичних занять, при самотійному виконанні завдань.

УДК 811.161.2'06'366(072)

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2023

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Зміст навчальної дисципліни.....	5
Тематика практичних занять і завдання (5 семестр).....	8
Тематика практичних занять і завдання (6 семестр).....	19
Самостійна робота.....	29
Індивідуальне самостійне завдання.....	29
Колоквіум.....	32
Контрольна робота (5 семестр).....	33
Контрольна робота (6 семестр).....	35
Питання для підсумкового контролю (5 семестр).....	36
Питання для підсумкового контролю (6 семестр).....	37
Оцінювання.....	38
Рекомендована література.....	39
Глосарій.....	42

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Сучасна українська мова» викладається здобувачам третього курсу філологічного факультету першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 035 Філологія і відповідає освітній програмі підготовки бакалаврів спеціальності 035 Філологія спеціалізації 035.01 Українська мова та література.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є морфологічна структура української літературної мови на синхронному зрізі.

Міждисциплінарні зв'язки: вступ до мовознавства, фонетика, морфеміка, словотвір, лексикологія, синтаксис сучасної української літературної мови, стилістика та культура мови.

Програма навчальної дисципліни складається з **таких змістових модулів:**

Змістовий модуль 1. Граматика як розділ мовознавства. Іменник

Змістовий модуль 2. Прикметник. Числівник. Займенник

Змістовий модуль 3. Дієслово як частина мови. Прислівник.

Змістовий модуль 4. Службові частини мови. Вигук.

Мета викладання навчальної дисципліни «Сучасна українська мова»: ознайомити студентів з основними поняттями морфології, найголовнішими процесами становлення та розвитку граматичних категорій самостійних і службових частин мови, формувати в майбутніх спеціалістів уміння і навичок досконалого володіння українською літературною мовою в професійній сфері.

Завдання вивчення навчальної дисципліни «Сучасна українська мова»:

- 1) засвоїти принципи поділу слів на частини мови;
- 2) обґрунтувати граматичний лад мови як категорійну систему;
- 3) озброїти сучасними тенденціями в трактуванні граматичних явищ;
- 4) навчити студентів аналізувати слова самостійних і службових частин мови;
- 5) пояснити природу граматичних категорій;
- 6) обґрунтувати засади, на яких базуються граматичні норми, властиві сучасній українській літературній мові;
- 7) підвищити наукову обізнаність студентів;
- 8) створити надійне підґрунтя для використання набутих знань у побутовій та професійній практиці, увиразнюючи теоретико-практичний характер дисципліни;
- 9) розвивати мовленнєві компетентності студентів-гуманітаріїв.

Мета та завдання курсу «Сучасна українська мова» (всього 180 (180) годин, із них — 38 (24) лекційних годин, 34 (16) годин практичних занять, 108 (140) години самостійної роботи), скеровані на формування таких умінь і навичок здобувачів:

бакалаври повинні **знати** :

- основи теоретичної бази та термінологічний апарат курсу;
- принципи поділу слів на частини мови;
- граматичні норми та граматичні категорії;
- закономірності функціонування морфологічних засобів та їх стилістичні можливості;

- синонімічні форми вираження на граматичному рівні;
- причини зміни грамеми роду;
- особливості морфологічної парадигми;
- відхилення у відмінюванні іменних частин мови;
- морфологічні категорії дієслова;
- морфологічні ознаки прислівника;
- статус службових слів, вигуків, звуконаслідувальних слів.

вміти:

- оперувати термінологією майбутньої спеціальності;
- визначати основні поняття граматики: граматична категорія, граматичне значення, граматична форма, пов'язуючи їх з аналізом частин мови;
- розмежовувати частини мови за традиційною граматиною та за інноваційними школами;
- установлювати категорійні ознаки кожної частини мови;
- робити повний морфологічний аналіз самостійних і службових частин мови;
- визначати родові ознаки невідмінюваних слів;
- з'ясовувати граматичні категорії повнозначних частин мови;
- аналізувати вигуки як своєрідний клас слів.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

5 семестр

Змістовий модуль 1. Граматика як розділ мовознавства. Іменник

Тема 1. Граматика. Основні поняття морфології. Поділ слів на частини мови. Граматика як розділ мовознавства. Предмет і завдання морфології. Граматичне значення, граматична форма, граматична категорія. Основні способи вираження граматичних значень слова в українській мові. Морфологічна парадигма. Поняття про частини мови. Критерії поділу слів на частини мови. Традиційні та новітні класифікації слів за частинами мови. Поняття про словоформи. Взаємопереходи у системі частин мови.

Тема 2. Іменник як частина мови. Лексико-граматичні розряди іменника. Граматична категорія роду та числа іменників.

Іменник як частина мови (загальна характеристика). Лексико-граматичні категорії іменника: конкретні й абстрактні іменники, назви істот і неістот, власні та загальні назви, збірні, матеріально-речовинні й одиничні іменники. Рід як класифікаційна морфологічна категорія іменника. Критерії поділу іменників за родами. Категорія роду в назвах осіб, у назвах тварин, у назвах неістот. Іменники «спільного» роду. Рід іншомовних іменників та аббревіатур. Категорія числа, її значення та граматичні засоби вираження. Однинні та множинні іменники.

Тема 3. Граматична категорія відмінка іменника. Парадигматика іменників. Сутність граматичної категорії відмінка. Основні значення відмінків. Засоби вираження відмінкових форм іменників. Парадигматичні типи іменників. Поділ іменників на відміни та групи. Відмінкові закінчення

родового, давального, кличного відмінків. Маркованість окремих відмінкових форм.

Тема 4. Особливості відмінювання іменників.

Типи відмінювання іменника. Особливості відмінювання іменників першої, другої, третьої, четвертої відмін. Іменниковий тип відмінювання. Відмінювання множинних іменників. Прикметниковий тип відмінювання. Різновідмінювані іменники. Іменникова нульова відміна. Система наголошення у відмінкових формах іменників. Морфологічний аналіз іменника як частини мови.

Змістовий модуль 2. Прикметник. Числівник. Займенник

Тема 5. Прикметник як частина мови. Розряди прикметників за значенням.

Загальна характеристика прикметника як частини мови. Значеннєво-граматичні розряди прикметника: якісні, відносні, присвійні та проміжні розряди. Ступені порівняння прикметників. Творення форм вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників. Групи якісних прикметників, які не утворюють ступенів порівняння.

Тема 6. Відмінювання прикметників. Ад'єктивація. Субстантивація прикметників.

Поділ прикметників на групи. Особливості відмінювання прикметників твердої та м'якої груп. Відмінкові флексії присвійних прикметників. Відмінювання складних прикметників з другою частиною на -лиций. Повні та короткі прикметники, стягнені й нестягнені форми прикметників. Перехід слів інших частин мови у прикметники (ад'єктивація). Повна та часткова субстантивація прикметників. Відмінювання субстантивованих прикметників. Наголошування прикметників при відмінюванні. Морфологічний аналіз прикметника як частини мови.

Тема 7. Числівник як частина мови. Розряди числівників за значенням. Словозміна числівників.

Місце числівника у системі частин мови. Семантико-граматичні розряди числівників. Структурні групи числівників: прості, складні та складені числівники. Питання про неозначено-кількісні та порядкові числівники у науковій літературі. Типи відмінкових парадигм числівників: власне кількісних, дробових, збірних, неозначено-кількісних, порядкових. Особливості відмінювання складених кількісних і порядкових числівників. Сполучуваність числівників з іменниками. Перехід числівника в інші частини мови. Особливості наголошування числівників при словозміні. Морфологічний аналіз числівника як частини мови.

Тема 8. Займенник як частина мови. Розряди займенників за значенням. Парадигматика займенників.

Характеристика займенника як частини мови. Лексико-граматичні розряди займенників, їх характеристика (за семантичною функцією, за співвідношенням з іншими частинами мови, за морфологічними ознаками, за синтаксичною функцією у реченні). Особливості відмінювання займенників різних розрядів. Структурні типи займенників. Особливості вживання

займенників. Явище прономіналізації. Морфологічний аналіз займенника як частини мови.

6 семестр

Змістовий модуль 3. Дієслово. Прислівник

Тема 9. Дієслово як частина мови

Лексико-семантичні групи дієслова, морфологічні категорії дієслова, синтаксичні властивості дієслова. Система дієслівних форм. Інфінітив. Дві основи дієслова (основа інфінітива, основа теперішнього часу). Структурні класи дієслів. Граматична категорія виду (дієслова доконаного виду, дієслова недоконаного виду), її вираження. Одновидові та двовидові дієслова. Імперфективація. Перфективація. Способи творення видових форм. Способи дієслівної дії (лексико-граматичні розряди дієслів, пов'язані з категорією виду).

Тема 10. Граматичні категорії перехідності / неперехідності, стану та способу дієслів.

Граматична категорія перехідності / неперехідності, семантико-граматичні засоби її вираження. Способи дієслівної дії. Дієслова стану. Прямо-перехідні дієслова. Неперехідні дієслова. Непрямо-перехідні (невласне-перехідні) дієслова. Граматична категорія стану (активний стан, пасивний стан). Традиційне та сучасне трактування цієї граматичної категорії. Станова пара. Дієслова активного та пасивного стану. Граматична категорія способу, її семантична сутність. Характеристика грамем способів дієслова: дійсний спосіб (індикатив), умовний спосіб (кон'юнктив), наказовий (імператив). Градеми спонукального та бажального способів дієслова. Транспозиційні особливості форм дієслівного способу.

Тема 11. Граматична категорія часу дієслів. Категорія особи, роду та числа. Дієслівна парадигма.

Семантичний зміст граматичної категорії часу дієслів (теперішній, минулий, майбутній). Абсолютні та відносні часові форми дієслова. Семантичні та граматичні особливості часових форм дієслова. Вторинні значення форм часу. Семантика особових форм дієслова. Дієслова повної та неповної особової парадигми. Безособові дієслова, їх семантичні групи, синтаксична роль у реченні. Граматичні категорії роду та числа, засоби їх вираження у дієслівних формах. Поділ дієслів на дієвідміни. Дієслова першої дієвідміни. Дієслова другої дієвідміни. Морфологічний аналіз дієслова.

Тема 12. Дієприкметник. Дієприслівник.

Дієприкметник як дієслівна форма, його дієслівні та прикметникові ознаки. Активні та пасивні дієприкметники, їх творення. Відмінювання дієприкметників. Предикативні форми на *-но*, *-то*. Дієприслівник як дієслівна форма. Семантико-граматичні ознаки дієприслівника. Творення дієприслівників. Морфологічний аналіз дієприкметника та дієприслівника.

Тема 13. Прислівник. Станівник. Модальник.

Семантико-граматична характеристика прислівника як частини мови (категоріальне значення прислівника, синтаксичні функції прислівника, морфологічні ознаки прислівника). Лексико-граматичні розряди

прислівника: означальні прислівники, обставинні прислівники. Ступені порівняння прислівників. Слова категорії стану (станівник) як частина мови. Лексико-семантичні групи станівника. Семантико-граматичні особливості модальних слів (модальника). Творення прислівників. Морфологічний аналіз прислівника, станівника, модальника.

Змістовий модуль 4. Службові частини мови. Вигук. Звуконаслідувальні слова

Тема 14. Прийменник.

Прийменник як службова частина мови. Класифікація прийменників за походженням. Класифікація прийменників за структурою. Семантико-функціональні розряди прийменників: обставинні, об'єктні, означальні. Сполучуваність відмінкових форм прийменників із іменниками. Синонімічні прийменникові конструкції. Морфологічний аналіз прийменника.

Тема 15. Сполучник.

Сполучник як службова частина мови, його функції у мові. Типи сполучників за структурою. Первинні та вторинні сполучники. Класифікації сполучників за вживанням і значенням. Сполучні слова, їх функції. Морфологічний аналіз сполучника.

Тема 16. Частка. Зв'язка.

Частка як службова частина мови, її роль у мові. Структурні типи часток. Функціональні різновиди часток. Групи часток за походженням. Класифікація часток за значенням і вживанням. Зв'язка, її граматичні ознаки. Різновиди зв'язок. Морфологічний аналіз частки і зв'язки.

Тема 17. Вигук.

Особливості вигука, функції. Структурні типи вигуків. Розряди вигуків за значенням. Походження вигуків. Інтер'єктивація. Перехід вигуків в інші частини мови. Звуконаслідувальні слова. Морфологічний аналіз вигука.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ І ЗАВДАННЯ

5 семестр

Практичне заняття № 1 (2 год)

Тема: Граматика. Основні поняття морфології. Поділ слів на частини мови

План:

1. Граматика як розділ мовознавства.
2. Граматичне значення слова, засоби його вираження.
3. Граматична форма слова, її типи.
4. Граматична категорія.
5. Поняття морфологічної парадигми.
6. Поняття про частини мови.
7. Критерії поділу слів на частини мови. Гомогенна та гетерогенна
8. класифікації частин мови.
9. Взаємопереходи у системі частин мови.

Виконати завдання та вправи:

1. Законспекуйте фрагменти праць, де йдеться про наявність/відсутність граматичного значення у слів різних частин мови (Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 22–25; Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видав. дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.).

2. Визначте лексичні та граматичні значення слів у поданих реченнях. З'ясуйте, які зі слів мають однакові граматичні значення і чому?

1. Осінь аж до обрію палахкотить ясними пожарами (Олесь Гончар). 2. Під сосною, причавивши куш кропиви, лежать два червоні шоломи (В. Яворівський). 3. Від стерні і снопів підіймаються пахощі відволоженого жита, а зверху снується солодка теплінь липового цвіту (М. Стельмах).

3. Складіть речення з поданих слів. З'ясуйте, якими засобами твориться семантико-граматична цілісність речень.

1. Основоположник, новий, український, літературний, мова, на, живий, народний, основа, бути, Шевченко. 2. Навчання, мова, процес, безперервний, суспільно, необхідний.

4. Вкажіть, які граматичні значення об'єднують семантично різні слова.

а) перепис, учитель, самоконтроль, чагарник, промінь, народ, граніт;

б) розпочинати, палахкотіти, будувати, відзначати, тривати, ночувати, квітнути;

в) хтось, щось, абихто, хтозна-що, казна-хто, скільки-небудь, дещо.

5. Законспекуйте одну із праць (на вибір) з питань частиномовної класифікації слів (Карпенко Ю. О. Ще раз про критерії виділення частин мови. Мовознавство. 2001 р. № 3. С. 76 – 80; Загнітко А. У світі категорійної граматики. Українська мова. 2004. № 4. С. 100 – 111).

6. Згрупуйте слова поданого тексту за частинами мови. Поясніть, за якими ознаками здійснюється класифікація слів. Визначте випадки взаємопереходу слів із однієї частини мови в іншу.

Рушійними силами мови, які забезпечують її життєздатність і еволюцію, є потяг до самозбереження та успадкування. Дія цих сил створює мовну екологію, сприятливу для існування і розвитку мови в певному етнічному середовищі. Перша сила забезпечує її тотожність протягом століть, друга – її пристосування до потреб життя, що перебуває у вічному русі.

Спрямованість у майбутнє – це сенс існування мови. Коли вона перестає дивитись у дзеркало майбутнього, відбувається руйнування її екології, сповільнюється її хода або й припиняється зовсім (В. Іванишин).

7. З'ясуйте наявність лексичного та граматичного значення у виділених словах. Визначте їх статус як частин мови.

1. Така прекрасна була та пісня, що, здавалось, і листочки на тополі перестали шелестіти, прислухаючись до материнського співу (І. Цюпа). 2. І хати, і вулиці тут **були** підкреслено охайні (М. Стельмах). 3. Іде Харитя селом

і якось їй **чудно** (М. Коцюбинський). 4. Ці п'єси були написані Котляревським для Полтавського театру, **що ним** він керував від 1817 до 1821 року (Олесь Гончар). 5. Місяць залив її келію таким сильним світлом, **що** було в ній ясно, мов удень (О. Назарук).

Практичне заняття № 2 (2 год)

Тема: Іменник у граматичній системі сучасної української мови.

Лексико-граматичні категорії іменника. Граматичні категорії роду та числа іменників

План:

1. Іменник як частина мови (загальна характеристика).
2. Лексико-граматичні розряди іменника:
 - а) назви істот і неістот;
 - б) назви власні та загальні;
 - в) назви конкретні й абстрактні;
 - г) збірні назви;
 - г) речовинні назви;
 - д) одиничні назви (сингулятиви).
3. Рід як класифікаційна морфологічна категорія. Критерії визначення роду.
4. Категорія роду у назвах осіб, засоби її вираження.
5. Рід іменників-назв тварин, специфіка його визначення.
6. Граматичне вираження категорії роду у назвах неістот.
7. Іменники «спільного» роду.
8. Рід іншомовних іменників та аббревіатур.
9. Граматична категорія числа іменників, її значення та граматичні засоби вираження.
10. Одининні та множинні іменники.

Виконати вправи:

1. Визначте предметне значення іменників, їх морфологічні категорії та синтаксичну роль у реченні.

У хаті тхнуло вогким, непровітрюваним приміщенням. Як неживі стояли під стінами лави, стіл, скриня з піднятим віком. Коник-стрибунець зазирнув усередину – там лежав сувій полотна і пучок колосків. Затулка од печі валялась на долівці, а на припічку сірів вигорнутий попіл. З усього вгадувалося, що господар тут жив сам, без жінки, і що тікати звідси йому довелось негайно. Хлопці трохи постояли посеред хати, і тому, що на них давила низька стеля й густий смуток, то вони вийшли надвір і сіли на призьбі. Ліс підступав до них чорною, мовчазною навалою. Угорі вже зайнялася перша зірка, по-дитячому світло приглядаючись до землі. Раптом Коник-стрибунець нашорошив вуха. – Здається, собака... Він одчинив двері й покликав його – ня! ня! ня! – й прислухався, але нічого у відповідь не почув (Євген Гуцало).

2. Охарактеризуйте іменники за лексико-граматичними розрядами. Поясніть, що лежить в основі такого поділу.

Шевченкіана, Кобзар, вечір, жито, дощ, рентген, риба, озеро, пір'їна, боротьба, вороння, козацтво, звитяга, Рентген, мати, рідня, діти, Тернопіль, «Світоч», зернина, стежка.

3. Запишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Поясніть, яких відмінкових форм потребують іменники-назви істот та неістот.

Зустріти (товариш), навчати (студенти), фарбувати (паркан), купувати (будинки), вітати (матері), кликати (батько), доглядати (малята), годувати (телята), пасти (вівці, гуси, корови), з'їсти (оселедець, півень).

4. Визначте рід іменників, вказавши засоби його вираження (семантика слова, морфологічні ознаки слова, словотвірні особливості, синтаксичний зв'язок). Поясніть, чому окремі слова не мають категорії роду.

Ліс, край, земля, ґрунт, праця, озеро, поле, лан, брат, сестра, хлопець, дівчина, дорога, шлях, онук, онука, Саша, Валентина, Валентин, ткач, ткачиха, мешканець, особа, хлоп'я, забудько, Михайлик, Рабле, дідище, бабище, практикун, практика, кафе, кашне, ворота, сторож, суддя, дрова, висівки, рояль, піаніно, Ялта, Сочі, Карпати, мідь, ведмідь, міськвно, спецкор, ОНУ, МТС, США.

5. Доберіть прикметники до поданих слів, узгодивши їх з родовою формою іменника.

Тюль, толь, туш, степ, путь, полин, Сибір, біль, ступінь, степінь, дріб, кір, зяб, сип, накуп, запис, перепис, шаль, папороть, перепис, шампунь, нежить.

6. Згрупуйте іменники за особливостями форм їх числа: а) іменники, які можуть вживатися як в однині, так і у множині; б) іменники, які вживаються лише в однині; в) іменники, які вживаються лише у множині.

Переправа, Вітчизна, радощі, почуття, вершина, Ельбрус, Кордильєри, каменяр, Карпо, усмішка, осінь, Галич, обжинки, селянство, граблі, журі, сани, скриня, ножиці, срібло, краєвид, мотовило, образ, тиждень, доба, вік, варта, сторож, чоло, небо, блакить, гребля, плавні.

Практичне заняття № 3 (2 год)

Тема: Граматична категорія відмінка іменника. Парадигматичні типи іменників.

План:

1. Сутність граматичної категорії відмінка.
2. Засоби вираження відмінкових форм іменника.
3. Основні значення відмінків.
4. Парадигматичні типи іменників.
5. Критерії поділу іменників на відміни та групи.
6. Поділ іменників I та II відмін на групи.
7. Відмінкові закінчення родового, давального, кличного відмінків.

Виконати завдання та вправи:

1. *Законспекуйте статтю: Вихованець І. Р. Студії про українські відмінки: термінологічний аспект. Українська мова. 2005. № 4. С. 3-7.*
2. *З'ясуйте семантику відмінкових форм іменників. Значення яких відмінків у сучасній українській мові є застарілим?*

1. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко).
2. Густий запах пізніх гречок... повівав з поля (М. Коцюбинський).
3. Обсипана рожевим світлом, Настя здавалася запашною трояндою (М. Коцюбинський). 4. Нас нашою ж старшиною побито, у неволю повернено (Панас Мирний). 5. Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою (Т. Шевченко). 6. В тій хатині дівчинонька, дівчинонька-голубонька (С. Руданський). 7. Я проклята від матері (Г. Квітка-Основ'яненко). 8. Мов цап задушений в кошарі од вовків (П. Гулак-Артемовський).

3. *Вкажіть, до якої відміни належить кожен іменник. Які іменники не входять до жодної з відмін і чому?*

Фураж, календар, Сашко, Михась, хвиля, очерет, зарості, качка, каченя, плесо, діяльність, молодь, юнак, набережна, життя, мрія, Ельбрус, Карпати, Ай-Петрі, суддя, дитя, ім'я, авто, шосе, ГЕС, Дніпрогес, вуз, студентство, плем'я, сесія, вибори, гроші, інтерв'ю, жирафа, шимпанзе, кашне, пальто, пальне, придане, коноплі.

4. *Вкажіть, до якої групи належать іменники.*

Командир, кобзар, шахтар, скляр, звір, сухар, газетяр, друкар, диктор, Ігор, Лазар, Віктор, гончар, муляр, комар, бондар, бетоняр, ювіляр, володар, директор, перукар, столяр, санітар, лікар, зброяр, кухар, долар, різьбяр, пісняр.

Практичне заняття № 4 (2 год)

Тема: Особливості відмінювання іменників

План:

1. Особливості відмінювання іменників першої відміни.
2. Особливості відмінювання іменників другої відміни.
3. Особливості відмінювання іменників третьої та четвертої відмін.
4. Відмінювання множинних іменників (pluralia tantum).
5. Відмінювання іменників прикметникового типу.
6. Особливості відмінювання іншомовних іменників та аббревіатур.
7. Система наголошення у відмінкових формах іменників.

Виконати завдання та вправи:

1. *Опрацюйте за «Українським правописом» правила написання іменників другої відміни у родовому відмінку однини (§82).*
2. *Провідмінійте іменники нога, гілка, панчоха за відмінками. Зверніть увагу на звукозміни в основах слів.*

3. Запишіть іменники у формі орудного відмінка однини та родового відмінка множини. Поясніть особливості відмінкових закінчень іменників.

Хата, сусіда, староста, суддя, мрія, миша, груша.

4. Утворіть форми кличного відмінка іменників.

Душа, Галя, Марія, Маруся, бабуся, бабище, батько, брат, хлопець, кравець, швець, співець, друг, козак, Явтух, вівчар, мама, мати, дівча, хлоп'я.

5. Запишіть слова у формі родового відмінка однини.

Мармур, ураган, Дунай, Ужгород, рис, Інгул (річка), старт, туризм, Острог (місто), ювілей, синус, електрон, Буг, Арарат (гора), гіпс, Алжир (держава), Ельтон (озеро), явір, міліметр, алюміній, ом, йорж, обмін.

Практичне заняття № 5 (2 год)

Тема: Прикметник як частина мови. Розряди прикметників. Ступені порівняння

План:

1. Загальна характеристика прикметника як частини мови.
2. Семантико-морфологічні та синтаксичні особливості прикметника.
3. Значеннєво-граматичні розряди прикметників. Їх особливості.
4. Ступені порівняння якісних прикметників:
 - а) особливості творення форм вищого ступеня порівняння прикметника;
 - б) особливості творення форм найвищого ступеня порівняння прикметника.
5. Групи якісних прикметників, що не утворюють ступенів порівняння.
6. Проміжні розряди прикметників.
7. Синоніміка прикметників і непрямих відмінків іменників.

Виконати вправи:

1. Випишіть прикметники, з'ясуйте їх морфологічні ознаки та синтаксичну роль.

I. Упродовж віків український народ творив і шліфував свою мову, заносючи в мовну скарбницю переплавлені у ніжній душі добірні перлини пізнання, почуття, мрії. Той витворений народом світ мови оточує нас від народження. У безкрайому океані звуків неповторно звучить мелодія рідного слова. Але це не тільки предивні звуки, це й найтонші відтінки думок і переживань, щедро приготовані для нащадків. І кожне слово – немовби виплекана народом-дивотворцем квітка з неповторними барвами. Щасливий той, хто пізнав у дитинстві чари рідного слова, виховав у собі жагу пізнання і зберігає її протягом цілого життя (І. Вихованець).

II. 1. Джерин садок завітчався білим цвітом (І. Нечуй-Левицький). 2. Парасчине щебетання гострим серпом драло його по горлі (Панас Мирний). 3. Вдома всі хвалили матусин яблучний пиріг (І. Муратов). 4. Зелений подих теплої пшениці доносить розшум Кобзаревих слів (В. Симоненко). 5. Довбушева помста й гнів живе в народі в добрім слові і в лихослів'ї ворогів

(Л. Дмитерко). 6. У тітчиному яблуневому садочку голосно шурхотіло під ногами багряне листя (Є. Гуцало).

2. До поданих іменників доберіть прикметники різних розрядів. Визначте, до якого розряду і до якої тематичної групи вони належать.

Ялинка, книга, квітка, подвір'я, хата, рушник, вітер, товариш, народ, калина.

3. Визначте розряд прикметників.

Залізна людина, залізна лопата, вечірня прогулянка, металева пластинка, металевий голос, золотий перстень, золоті руки, мінорний лад, мінорний настрій, сталевий крок, сталеві м'язи, кримський виноград, Семенів кабінет, вовчі сліди, гарячі думки, гаряча голова, вишневий садок, вишневе плаття, лисяче хутро, лисячий характер, куряча пам'ять, курячий крок, Маріїна надія, мідне обличчя, мідна миска, батьківське слово, батьківська садиба, батьківська хата, батьківська порада, батьківська турбота.

4. Утворіть від поданих прикметників усі форми ступенів порівняння. З'ясуйте, які зміни відбуваються при творенні простої форми вищого ступеня порівняння прикметника.

Свіжий, сизий, гладкий, гарний, глибокий, рідний, дужий, старий, малий, гіркий, довгий, швидкий, близький, тяжкий, товстий, великий, красивий, здоровий, високий.

5. Випишіть прикметники, від яких не можна утворити ступені порівняння. Поясніть, які ознаки виражають ці прикметники.

Глухий, бузковий, близький, чистенький, лисячий, буланий, малиновий, вузький, жовтогарячий, старий, мудрий, кислуватий, янтарний, товстий, білявий, пристаркуватий, осінній, надзвичайний.

Практичне заняття № 6 (2 год)

Тема: Відмінювання прикметників. Ад'єктивація. Субстантивація прикметників.

План:

1. Поділ прикметників на групи.
2. Особливості відмінювання прикметників твердої групи.
3. Особливості відмінювання прикметників м'якої групи.
4. Відмінкові флексії присвійних прикметників.
5. Відмінювання складних прикметників з другою частиною на -лиций.
6. Повні (членні) і короткі (нечленні) прикметники.
7. Стягнені та нестягнені форми повних прикметників, їх історичне підґрунтя.
8. Перехід інших частин мови у прикметники (ад'єктивація).
9. Повна й часткова субстантивація прикметника.
10. Відмінювання субстантивованих прикметників.
11. Наголошування прикметників при відмінюванні.

Виконати вправи:

1. Визначте, до якої групи (твердої чи м'якої) належать подані прикметники.

Земляні, довгов'язі, мерзлі, босі, голі, братні, сліпі, вірні, денні, вчорашні, житні, безробітні, відповідні, заможні, майбутні, крайні, тутешні, качині, гусячі, могутні, завзяті, бувалі, Петрові, східні, західні, народні, білолици, рідні, порожні, заячі, лисячі, куці, чисті, вірні, сухі.

2. Поставте наведені прикметники з іменниками у формі давального, орудного і місцевого відмінків однини чоловічого, жіночого і середнього роду. Вкажіть наголос у кожній формі.

1. Червона троянда, блакитне небо; вечірній випуск, вечірня газета, вечірнє повідомлення; довгоший журавель, довгошия жирафа, довгошиє лебедятко. 2. Сергіїв зошит, Василів олівець, Лукашів комп'ютер, Одарчина книжка, Ольжина хата, Маріїн перстень, Миколин подарунок. 3. Білолиций юнак, білолиця дівчина, білолице дитя.

3. Випишіть прикметники: 1) короткі; 2) повні стягненої і 3) повні нестягненої форми.

1. Якубович мені заважав. Я його познайомив з моїми хазяями – і сам не рад (М. Коцюбинський). 2. Та світи ж ти їм дорогу, Ясен місяць угорі (П.Тичина). 3. І шумить, і гуде, дрібен дощик іде. А хто ж мене, молодую, та й додому одведе? (Народна пісня). 4. Пливе човен води повен, ніхто не спиняє; кому спинить – рибалоньки на світі немає (Т. Шевченко). 5. Як ішли ми зелен лугом к зелен гаю, Солов'ї нам ткали пісню диво-дивну (Б. Олійник). 6. Морозом очі окує, а думи гордії розвіє, як ту сніжинку по степу (Т.Шевченко). 7. Там, в донецькій степу, за Дінцем, за піснями й літами, жоден вітер не владен зітерти [Сосюри] веселі сліди (С. Йовенко).

4. Зробіть морфологічний розбір прикметників, заповнивши таблицю.

Прикметник	Початкова форма	Розряд за значенням	Рід	Число	Відмінок	Ступені порівняння	Повна форма		Коротка	Група	
							Стягнена	Нестягнена		Тверда	М'яка

1. Слово, моя ти єдина зброє, ми не повинні загинути обоє! (Леся Українка). 2. Хто нам може розповісти щось цілком нове... (Леся Українка). 3. Поет не боїться від ворога смерті, бо вільна пісня не може умерти (Леся Українка). 4. Говорять, що матері сльози гаряче і тверде, міцнеє каміння проймають (Леся Українка). 5. Хмара вражая розтане, ясен, красен день настане (М. Рильський). 6. Та світи ж ти їм дорогу, ясен місяць угорі (П.Тичина). 7. Народу мир потрібен, як вода, як хліб і сіль... (О. Підсуха). 8. Звідси, з високої Софіїної альтанки, видно майже весь асканійський парк (О.Гончар). 9. Здається, не було в Асканії такої речі, якої не торкнулася б Мурашкова допитлива думка (О. Гончар). 10. В повітрі бриніла дзвінка жайворонкова пісня (Панас Мирний).

Практичне заняття № 7 (2 год)

Тема: Числівник як частина мови. Розряди числівників за значенням і будовою. Словозміна числівників

План:

1. Числівник як частина мови. Місце числівника у системі частин мови.
2. Семантико-морфологічні ознаки та синтаксична роль числівника.
3. Семантико-граматичні розряди числівників:
 - 1) кількісні числівники:
 - а) власне кількісні;
 - б) збірні;
 - в) дробові;
 - г) неозначено-кількісні;
 - 2) порядкові числівники.
4. Структурно-морфологічні розряди числівників.
5. Питання про неозначено-кількісні та порядкові числівники у науковій літературі.
6. Відчислівникові складні слова.
7. Граматична категорія відмінка числівників.
8. Типи відмінкових парадигм числівників:
 - а) власне кількісних;
 - б) дробових;
 - в) збірних;
 - г) неозначено-кількісних;
 - г) порядкових.
9. Особливості відмінювання складених кількісних і порядкових числівників.
10. Синтаксичні зв'язки числівників з іменниками.
11. Перехід числівників в інші частини мови.
12. Наголошування числівників при словозміні.

Виконати вправи:

1. Наведені числівники поділіть на дві групи: кількісні та порядкові. Серед кількісних виділіть окремо збірні, дробові, неозначено-кількісні та власне кількісні числівники.

Один, три, двадцять, четвертий, четверо, десятеро, п'ятдесят, дев'ятсот, тисяча, мільйон, сорок, сороковий, двохсоттисячний, п'ятимільйонний, дев'ятнадцять, дев'ятнадцятеро, півтора, півтори, півторає, обидва, обоє, два і три чверті, дев'яносто, кільканадцять, багато, мало, кількадесят, декілька.

2. З'ясуйте морфологічні особливості виділених у тексті числівників.

1. Наша школа найкраща в містечку. Вона має **два** поверхи, вікна в ній величні та світлі, а коридор такий широкий, що хоч би **десятеро** школярів стали в шеренгу й так побігли (О. Донченко). 2. Ганні Дмитрівні ще **багато** роботи, а Кірі через **двадцять** хвилин треба бігти в школу (О. Копиленко). 3. Це було **двадцять** пудів хліба і **сто дев'ятнадцять** з половиною пачок

махорки (Ю. Смолич). 4. Кров лилася, люди, як і раніш, ходили в буйні атаки по **кільканадцять** разів на добу (О. Гончар). 5. **Мільйонами** рук ми кладемо будов наших мирну величність (М. Бажан). 6. Тепер від світа цілого відділяє його оця в **кільканадцять** сажнів заввишки верства... води (М.Коцюбинський). 7. Роззулися й виливали воду з чобіт. Викручували мокру білизну. **Обидва** відчували холод. (М. Тарновський).

3. Випишіть прості, складні і складені числівники, розподіливши їх на групи за значенням.

1. Обое вони zostалися з матір'ю – цілком пасивною жінкою (Б.Грінченко). 2. Вона стара. Їй років півтораєта (Л. Костенко). 3. Коло стіни стояло двійко дівчаток (С. Васильченко). 4. А Настя вже шістнадцятий рочок починає (Марко Вовчок). 5. Я хочу на озеро Світязь, в туман таємничих лісів. Воно мені виникло звідкись, у нього стосот голосів (Л. Костенко). 6. Був лютий теплий під кінець. І витікав налякано З-під стріхи. А баба Гапка З решета горіхи Лічила торбу, Щоб везти до міста: «Сто дев'яносто дев'ять... Двісті» (Г. Чубач).

4. Випишіть числівники, з'ясуйте їх синтаксичну роль у реченні.

1. Два брати через дорогу живуть, а один одного не бачать (Н. тв.). 2. Зібралися утрюх земляки собі та й чайок попивають (Панас Мирний). 3. Книг у бібліотеці мало, та й ті читані й перечитані (Ю. Збанацький). 4. Аж на третьому ярусі цієї страшної схованки, що широким коридором перенизувалася на дві половини, по обидва боки пороблені були невеличкі комірки (Панас Мирний). 5. За дванадцятьма мостами сивий Дніпро встає (А.Малишко). 6. Об тій годині знайшли їх трюх в оцій долині: один юнак, а два – в літах (А. Малишко). 7. Дві берези біля двору поклонилися до ніг (А.Малишко). 8. На той час судьями були якісь два Осли, одна нікчемна Шкапа та два стареньких Цапа (Л. Глібов).

5. Утворіть порядкові числівники від поданих кількісних та складіть з ними (на вибір) 5 речень.

9, 35, 628, 757, 1518, 1002, 1959, 2863, 1936, 2000, 37 мільйонів, 18 мільярдів, 146001, 12ц, 518 кг, 6 2/3 см, 1,14 см, 075ц, 0,8 км.

6. Провідмініайте числівники, вказуючи варіанти відмінкових форм.

Чотири, сім, вісім, сорок, тисяча, сто, вісімдесят, кілька, кільканадцять, кількасот, шістсот, сімдесят, вісім, дві третіх, п'ятеро, сто шістдесят вісім, чотиреста дев'ятий.

7. Поставте наголос, запишіть у формі родового, давального й орудного відмінків числівники семеро, десятеро, 215, багато, шостий, 246-ий, 7778888, 1358, кільканадцять, декілька.

8. Запишіть цифри словами – кількісними (де потрібно) і збірними числівниками; поставте у потрібній відмінковій формі іменники, знявши дужки.

1 (зошит, річка, перо, ворота), 2 (день, кімната, вікно, ножиці), 3 (звук, троянда, село, двері), 4 (дош, злива, око, ясла), 5 (дуб, тополя, яблуко, жнива), 10 (дзвінок, жінка, лоша, сани), 121 (день, ріка, ведмежа, двері), 1049 (рік, хвилина, маля, граблі).

9. Спишіть текст, знявши дужки і замінюючи цифри словами. Дотримуйтесь норм відмінювання числівників.

Дуби-велетні

На Тернопільщині росте чимало дерев-довгожителів. Тут є 130 лип віком від 150 до 500 років, 110 дубів, що вже давно відсвяткували своє 100(літа). Серед дерев-довгожителів є також буки, ясени, груші. Одне з дерев-пам'ятників росте на околиці міста Бережани. Це 600(рік) дуб. Його висота – 25(метр), в обхваті він сягає 7(метр). У Заліщицькому лісництві є Довбушів дуб. Йому 450(рік). За легендою, під ним у 1747(рік) відпочивав Олекса Довбуш, славетний ватажок повстанців-опришків. У Суразькому лісництві можна побачити 3 велетенські (дуб). Кожному з них – по 350 років. Вони носять ім'я Тараса Шевченка на честь перебування поета в цих краях у 1846(рік) (3 газети).

Практичне заняття № 8 (2 год)

Тема: Займенник як частина мови. Розряди займенників за значенням.

Парадигматика займенників.

План:

1. Лексичні та граматичні ознаки займенника як частини мови.
2. Розряди займенників за значенням, їх характеристика:
 - а) за семантичною функцією;
 - б) за співвіднесенням до інших частин мови;
 - в) за морфологічними ознаками;
 - г) за синтаксичною функцією у реченні.
3. Особливості відмінювання займенників різних розрядів:
 - а) специфіка відмінкових форм;
 - б) наявність архаїчних варіантів;
 - в) фонетико-акцентні зміни слів.
4. Структурні типи займенників.
5. Прономіналізація.
6. Особливості стилістичного вживання займенників різних розрядів.

Виконати вправи:

- 1. Підготуйте повідомлення про частиномовний статус займенника.**
- 2. Визначте розряди займенників за значенням. Виявіть морфологічні ознаки, синтаксичну роль та граматичне співвіднесення займенників з іншими частинами мови.**

1. Марко дибуляв своїм рідним скрижанілим селом, наче по шматку якоїсь омертвілої планети. 2. І цей сум посилювало безгоміння: ніде ні пісні, ні слова людського, лише інколи спросоння обзивалися одноногі, як і він, журавлі, наскрипували, що тепер і люди, неначе джерельна вода, живуть у глибинах землі. 3. «Еге, я вже, здається, сам себе призначив головою», - посміхнувся в думці, хоча, ніде правди діти, не раз думав, що, крім великих турбот і халеп, майже нічого не мав од того чину (За М. Стельмахом).

3. З'ясуйте стилістичну роль виділених займенників у творах Т.Шевченка.

1. За богами – панства, панства В сребрі та златі! Мов кабани годовані, – Пикаті, пузаті!.. Аж потіють, та товпляться, щоб то ближче стати коло *самих*: може, вдарять Або дулю дати благоволять; хоч маленьку, Хоч півдулі, аби тільки Під *самую* пику. 2. В кедрових палатах, мов несамовитий, Давид походжає і, о цар неситий, Сам собі говорить: „*Я... Ми* повелим! *Я* цар над божім народом! І *сам я* Бог в моїй землі! *Я все!* 3. І хором співають гімн, і курять дим З кадил і амфор. І з собором Іде *сам* кесар. Перед ним Із бронзи литую статую *Самого* кесаря несуть. 4. Після великої зими, За Катерини, за цариці, Москаль ту викопав криницю; А як він викопав, то *ми* Оце й розкажемо в пригоді...

4. Провідніайте займенники він, чийсь, скільки. З парадигмами яких частин мови співвідносяться ці займенники? Які особливості їх відмінкових форм?

5. Визначте, до якої частини мови належать омонімічні слова. Яке лексичне значення слів-омонімів?

1. Лишившись *сама*, Хима заплакала. «Господи, – думала вона, – за що на нас звідусюди *саме* лихо, *сама* біда?..» (М. Коцюбинський). 2. Підбігає *друга*, в запасці, червоною крайкою підперезана: – Ой, мені горе, що не вмію так лаятися, як моя кумася... (Остап Вишня). 3. «А, і Ясь там!» – подумала князівна. ... тепера, навпаки, вона в своїм серці почула такий наплив прихилу до свого забутого *друга*, якого ще ні разу в житті не зазнала... (М. Старицький). 4. Годину... *другу* швидко шукали, перекидали, порались чужі люди у його добрі... (Панас Мирний). 5. *Другого* ранку зачинені віконниці у його квартирі давали ознаку на всю улицу, що їх житець перебрався кудись інде... (Панас Мирний). 6. Василь Семенович – *чоловік* твердий на слово (Панас Мирний). 7. Якийсь *чоловік* порався коло казана: він готував політникам куліш (І. Нечуй-Левицький). 8. Послали *одного* з табору по воду, бо вже пора була і каші варити (Г. Квітка-Основ'яненко). 9. *Одного* дня бурлаки примітили серед рівного степу високу синю смугу (І. Нечуй-Левицький). 10. А моя *цілі* вечори мовчить, хоч би тобі слово, чекає, що я скажу (М. Стельмах). 11. Уразила така мова Чіпку. – Ану, бий-бий... чи зуби будуть *цілі*? (Панас Мирний). 12. О, хто ж казав, що скрізь ідилія, Троянди без тернів? Та велетенські бачу *цілі* я На обріях світів (М. Рильський).

6 семестр

Практичне заняття № 9 (2 год)

Тема: Дієслово як частина мови

План:

1. Лексико-семантичні групи дієслова, морфологічні категорії дієслова, синтаксичні властивості дієслова.
2. Система дієслівних форм.
3. Інфінітив.

4. Дві основи дієслова (основа інфінітива, основа теперішнього часу).
5. Структурні класи дієслів.
6. Граматична категорія виду (дієслова доконаного виду, дієслова недоконаного виду), її вираження.
7. Видова пара. Одновидові та двовидові дієслова. Імперфективація. Перфективація. Способи творення видових форм.
8. Способи дієслівної дії (лексико-граматичні розряди дієслів, пов'язані з категорією виду).

Виконати вправи:

1. У поданих реченнях виявіть усі дієслова, установіть їх особу, число, час, вид, рід (якщо можливо).

1. Податкова міліція виявила торік в Україні 371 підпільний цех із виробництва горілчаної продукції. 2. Голова Верховної Ради І. Плющ наголосив на двох моментах, на котрих буде зосереджено зусилля депутатів. 3. Основні ювілейні вчистості відбудуться 2 червня – у день коронації Єлизавети ІІ. 4. Попередній раунд переговорів відбувся у квітні минулого року й зайшов у глухий кут. 5. Цього разу Аннас сподівається, що вдасться домовитись про повернення в Ірак міжнародних експертів і в перспективі можна буде порушити питання про зняття санкцій. 6. Сплеск алкоголізму й наркоманії, а з ними й психічних захворювань, значно посилюється через різку зміну суспільно-політичного ладу і неспроможність багатьох людей пристосуватися до нових умов життя. 7. Початок виборчої кампанії, можливо, посприє Верховній Раді хоч наостанок подолати табу на прямі радіотрансляції з пленарних засідань (СВ).

2. Виявіть специфіку двовидових дієслів, із виділеними словами складіть речення. З'ясуйте, якого походження ці дієслова.

І. Абстрагувати, авансувати, автоматизувати, акредитувати, акумулювати, апробувати.

ІІ. Диригувати, шефствувати, прогресувати, адмініструвати, вібрувати.

3. Визначте вид дієслова.

Відвідати музей, побуваємо на підприємстві, відпочивати цікаво, попрацюємо дружно, знайти вихід, відбудуємо Україну, поспілкуємося з колегами; надати, підкреслити, додати, працювати, взяти, закінчити, списати, вилучити, нагадати, підтвердити, занотувати, давати, скликати, зробити, прибути, закупити.

Практичне заняття № 10 (2 год)

Тема: Граматичні категорії перехідності / неперехідності, стану та способу дієслів.

План:

1. Граматична категорія перехідності / неперехідності, семантико-граматичні засоби її вираження.
2. Способи дієслівної дії. Дієслова стану.

3. Прямо-перехідні дієслова. Неперехідні дієслова. Непрямо-перехідні (невласне-перехідні) дієслова
4. Граматична категорія стану. Традиційне та сучасне трактування цієї граматичної категорії.
5. Станова пара. Дієслова активного та пасивного стану.
6. Граматична категорія способу, її семантична сутність.
7. Характеристика граєм способів дієслова:
 - а) дійсний спосіб (індикатив);
 - б) умовний спосіб (кон'юнктив);
 - в) наказовий (імператив).
8. Грамеми спонукального та бажального способів дієслова.
9. Транспозиційні особливості форм дієслівного способу.

Виконати вправи:

1. Виявіть форми дієслів наказового способу. З'ясуйте їхнє значення, форму і спосіб вираження.

1. Ви згадали про свої книги. Розкажіть про них детальніше. 2. Перевірте, як обв'язані молоді деревця. Як випаде сніг, накидайте його побільше під дерева, добре ущільніть, щоб його не здув вітер. 3. Не забувайте і про періодичний огляд листя квітів. 4. У горщики чи інший посуд, який має отвори для стікання залитої води, насипте земляної суміші, приготовленої власними руками чи купленої в спеціалізованих магазинах, висійте насіння салату чи укропу і поставте на підвіконня (ДП). 5. Погломімо наодинці і врозтіч. 6. Отже, читаймо і вивчаймо цю книгу як розповідь про далеку і славу минувшину нашу. 7. Хай буде Україна вільною. 8. У жодному разі не керуйтеся рекомендаціями сусідів, знайомих із приводу медикаментів, що знижують тиск. 9. Запобігайте стресовим ситуаціям (ДП).

2. Серед поданих дієслів виявіть ті, від яких не можна утворити форми наказового способу. Скажіть, чим це пояснюється.

Працювати, вечоріти, вчитися, могти, вітати, хотіти, боліти, веселитися, зіставляти, грати, світати, міркувати, поважати, смеркати, гриміти.

3. Спишіть. Підкресліть дієслова і залежні від них іменники (чи займенники). Визначте перехідні й неперехідні дієслова.

1. Срібні роси впали на стежки, а в ріллю добірні та важкі впали зерна (П. Дорошко). 2. На розгорнуту книгу снігів опустився вечір і синій підсмуток (М. Стельмах). 3. Але проливень одразу, важкою сизою киреєю, упав на землю (М. Сич). 4. Вітер в гаї нагинає лозу і тополю, лама дуба, котить полем перекотиполе (Т. Шевченко). 5. Так гарно дивитись на дівчину нелісової краси (В. Бичко). 6. Вони чули музику, далеку, незрозумілу, прекрасну. 7. Шевченко дав орлиний злет українському слову. 8. Порфірові кортить підгледіти, як п'ють росичку жайворонята, як співають вони її з кожного листочка своїми маленькими дзьобиками (О. Гончар). 9. Колесо часу вертиться, крутиться, біжить... В одних душах ослаблює добродетельність, в інших — дає відваги, ще в інших — додає вад чи убавляє їх; притупляє горе

в серці, побільшує мудрості, радість розсіває попелом примарних надій, що зійшли синіми квітами сліз... (Р. Іванченко). 10. Пишу листа, трикутником згортаю (Н. Забіла). 11. Там в листвині рястовані мережки, в соку ліщина вішає сережки і навіть камінь сивий наяву бере собі зацвітку мохову (А.Малишко).

Практичне заняття № 11 (2 год)

Тема: Граматична категорія часу дієслів. Категорія особи, роду та числа. Дієслівна парадигма.

План:

1. Семантичний зміст граматичної категорії часу дієслів (теперішній, минулий, майбутній).
2. Абсолютні та відносні часові форми дієслова.
3. Семантичні та граматичні особливості часових форм дієслова.
4. Вторинні значення форм часу.
5. Семантика особових форм дієслова.
6. Дієслова повної та неповної особової парадигми.
7. Безособові дієслова, їх семантичні групи, синтаксична роль у реченні.
8. Граматичні категорії роду та числа, засоби їх вираження у дієслівних формах.
9. Поділ дієслів на дієвідміни. Дієслова першої дієвідміни. Дієслова другої дієвідміни.
10. Морфологічний аналіз дієслова.

Виконати вправи:

1. Уведіть подані особові дієслова в речення так, щоб вони набули безособового значення.

Гримить, сіріє, болить, темніє, насупилося, блискає.

2. Запишіть усі можливі форми безособових дієслів. Які з них не керують іменниками? З'ясуйте, що виражають подані безособові дієслова.

Лихоманити, таланити, вистачати, морозити, гриміти, смеркати, бракувати, трясти, фортунити, дощити, щастити, сніжити, температурити, блискати, мрячити.

3. Від поданих дієслів недоконаного виду утворіть форми 1 особи однини. Поясніть зміни, які відбуваються при формотворенні.

Мостити, переходити, трусити, лити, пестити, полоскати, водити, колахати, кректати, жати, бродити, нести, носити, везти, возити, їздити, сікти.

4. Від поданих дієслів теперішнього часу запишіть форми 3 особи множини теперішнього часу.

Полоти, гаяти, бігти, гуркотіти, клеїти, краяти, колоти, бачити, напоротися, цокотіти, держати, білити, сипати, лити, кривитися, боротися, пороти, сопіти, гудіти, бурмотіти, молоти, іржати.

5. Визначте тип дієвідмінювання дієслів.

Бачити, ломити, стерегти, стелити, зникати, поливати, захоплюватися, вимагати, котити, лякати, сперечатися, веліти, зичити, рушати, відчувати.

Практичне заняття № 12 (2 год)

Тема: Дієприкметник. Дієприслівник.

План:

1. Дієприкметник як дієслівна форма, його дієслівні та прикметникові ознаки.
2. Активні та пасивні дієприкметники, їх творення.
3. Відмінювання дієприкметників.
4. Предикативні форми на *-но*, *-то*.
5. Дієприслівник як дієслівна форма.
6. Семантико-граматичні ознаки дієприслівника.
7. Творення дієприслівників.
8. Морфологічний аналіз дієприкметника та дієприслівника.

Виконати вправи:

1. Випишіть із наведених речень дієприкметники. Визначте їх вид, стан, час і синтаксичну роль.

1. Сивко, забілений снігом, видавався ще сивішим, а лелека знову трусився біля нього від холоду (М. Вінграновський). 2. То була Одарка — тремтяча, мокра як хлющ (Г. Тютюнник). 3. Я в людей попрошу тільки віри в кожне слово, почуте від мене (Л. Костенко). 4. Коли по садках зібрали всю садовину, пішли люди збирати в ліс смачну, солодку, почорнілу ягоду... (Остап Вишня). 5. Засмалені сонцем, закурені, мокрі од поту обличчя вилискували радістю і здоров'ям (О. Довженко).

2. Запишіть дієприкметники у дві колонки: а) дієприкметники активного стану; б) дієприкметники пасивного стану. Через риску до кожного дієприкметника запишіть те дієслово, формою якого цей дієприкметник є.

Зразок: поживклий – поживкнути.

Зростаючий, прочитаний, помертвілий, тремтячий, голублячий, зношений, напосний, пануючий, розбитий, замкнутий, здичавілий, розписаний, ростучий, спітнілий.

3. З'ясуйте значення виділених слів: у яких реченнях виступає дієприкметник, у яких він функціонує як прикметник і в яких – як іменник.

1. Ясногорська, ковзаючи в прибережних росяних шелюгах, перев'язує поранених піхотинців (О. Гончар). 2. Вітром розмаяний вогонь в'ється, тріщить, гогошить (Леся Українка). 3. Ні дід, ні ми не розуміли прочитаного (О. Довженко). 4. Гризуча турбота і напружена нашорошеність відчувалася в його погляді (З. Тулуб). 5. То не вмерлі, не убиті, не суда просити! Ні, то люди, живі люди, в кайдани залиті. 6. Як тополя, стала в полі, При битій дорозі (Т. Шевченко). 7. Його не бачили лежачим ниць, хіба тоді, як пив з потоку воду (Д. Павличко). 8. Група приїжджих зупинилася на горбі... Перед ними на десятки кілометрів простяглися порослі лісами знамениті плавні, з

якими нерозривно зв'язані спогади дитинства (О. Довженко). 9. Добре, що серце не знає омани, добре, що наші дороги кипучі (А. Малишко). 10. А журавлі летять собі на той бік ключами. Плаче козак – шляхи биті Заросли тернами (Т. Шевченко). 11. Навкруги стеляться родючі придунайські рівнини (О. Гончар). 12. Недалеко від посивілого у віках Києва... на мальовничій, повитій зеленню горі підноситься у височінь бронзова постать поета (М. Рильський). 13. Кропива, обважніла насінням, немов бджола пергою, хазяйновито шепталась по своїх леговищах (М. Коцюбинський).

4. Виділіть дієприслівники, встановіть у них ознаки дієслова і прислівника.

І. Щохвили творимо нове, йдучи, співаючи і мислячи (В. Бичко). 2. Вийшовши, Черниш якусь мить міркував, куди йому йти (О. Гончар). 3. «Куди це нас?» – розгублено допитувався Марко, перекидаючи автомат то в ліву, то в праву руку. «Овечок пасти», – весело підморгнув Тимко, набиваючи кишені патронами і гранатами. 4. Коцюрблячись, долаючи снігові замети, Марко з Тимком кинулися до хутора, що вже чорнів через снігову імличку. 5. Тимко стоїть над убитим фашистом, зціпивши зуби: «Ну що, завоював Росінь?» 6. Гомін бою затихав, віддаляючись за горби, огортався синьою млою, пропадав. 7. Полум'я рожевіло на снігах, освітлюючи майдан, чорні мечі тополь, низенькі, заметені снігом хати (Г. Тютюнник). 8. Від сьогодні ми – брати, поріднившись чесно кров'ю, в дружбі будемо йти (Т.Одудько).

5. Від поданих нижче дієслів утворіть дієприслівники недоконаного виду і складіть з ними речення.

Читати, писати, збиратись, піти, чути, сміятись, закривати, думати, пізнавати, пориватися, летіти, зупиняти, розповідати.

6. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники доконаного виду і складіть з ними речення.

Побігати, подивитися, намалювати, посунути, покласти, розгубитися, вдивлятися, поставити, закрити, почути, підняти, захопити.

Практичне заняття № 13 (2 год)

Тема: Прислівник. Станівник. Модальник

План:

1. Семантико-граматична характеристика прислівника як частина мови (категоріальне значення прислівника, синтаксичні функції прислівника, морфологічні ознаки прислівника).
2. Лексико-граматичні розряди прислівника: означальні прислівники, обставинні прислівники.
3. Ступені порівняння прислівників.
4. Слова категорії стану (станівник) як частина мови.
5. Лексико-семантичні групи станівника.
6. Семантико-граматичні особливості модальних слів (модальника).
7. Творення прислівників.
8. Морфологічний аналіз прислівника, станівника, модальника.

Виконати вправи:

1. За тлумачним словником з'ясуйте семантику поданих прислівників, поставте наголос.

Анфас, байдуже, безглуздо, блискуче, вголос, вдосталь, вщент, вщертъ, геть, голіруч, горілиць, гуртом, дарма, деінде, дочиста, достоту, заздалегідь, знічев'я, інкогніто, мерщій, навмання, напихваті, напризволяще, наразі, ненароком, неохоче, самотужки, щойно.

2. Серед прислівників часу знайдіть ті, які а) вказують, коли відбувається дія; б) визначають вихідну межу часу; в) визначають кінцеву межу часу.

Навесні, сьогодні, дотепер, завжди, зроду, довіку, увечері, з давніх-давен, щодня, зранку, змолodu, допізна, ранком, потім, здавна.

3. Подані прислівники згрупуйте за розрядами. Із виділеними словами складіть речення.

Допізна, наперекір, навмисне, зопалу, зозла, на зло, спересердя, додому, по-братськи, всупереч, по-твоєму, ввічливо, напам'ять, спросоння, жартома, поодинці, вглиб, згарячу, на сміх, мимохідь, стрімголов.

4. Знайдіть у реченнях модальники та визначте їх семантичний розряд.

1.— А ходімо, справді, ще раз до матері, — сказала Горпина (Панас Мирний). 2. — Самі спожили свіженьку й гарячу рибку, а ви, мовляв, їжте й холодну й нетривну (І. Нечуй-Левицький). 3. В дорогу Григорій узяв чимало всякого харчу, але більше всього тютюну; та чи не найбільше, мабуть, запасся терпінням (О. Довженко). 4. Уже аж під горбом Артем, нарешті, умовив-таки матір вернутися (А. Головка). 5. У Джаншемира відлягло від серця: отже, можна спокійно сидіти на Орі до весни (З. Тулуб). 6. Ти на мене пилинці не дозволила б, мабуть, упасти (Є. Летюк). 7. На щастя, Жюльєн зачинився на ключ у своїй кімнаті (Стендаль). 8. Може, ще раз сонце правди хоч крізь сон побачу (Т. Шевченко). 9. Звичайно, вона мені часом набридатиме, але я дивитимусь у її прекрасні очі, що так нагадують очі жінки, яка мене найбільше кохала. (Стендаль). 10. Отже, красномовство Жюльєна виявилось в очах його товаришів новим злочином. (Стендаль).

5. Знайдіть у реченнях станівники та визначити їх лексико-семантичну групу.

1. Чи сумно вам, чи радісно читать оповідання про велику драму? 2. Як же тут гарно! Як же тут тихо! 3. Сухо, ніде ні билини, усе задавило каміння. Душно, ніде ні краплини. 4. Жаль мені, що й цей порив погасне (Л. Українка). 5. Серед двору лежав блідий, як смерть, Федір. Усім стало якось моторошно, страшно... (Панас Мирний) 6. Варто було тільки поглянуть на мене в той вечір, як панна Анеля запрохала мене кататися! (М. Коцюбинський) 7. Важко. У хаті наче туга давить усякого. Чогось наче темно, наче душно, наче тісно дихати (Г. Барвінок). 8. До чого ж гарно й весело було в нашому огороді! (О. Довженко) 9. В нашій мінометній нема таких, що вуха по землі тягають. В нас такий народ, що сам на чужі вуха наступає! Зрозуміло всім? — Зрозуміло! (О. Гончар)

Практичне заняття № 14 (2 год)

Тема: Прийменник.

План:

1. Прийменник як службова частина мови.
2. Класифікація прийменників за походженням.
3. Класифікація прийменників за структурою.
4. Семантико-функціональні розряди прийменників: обставинні, об'єктні, означальні.
5. Сполучуваність відмінкових форм прийменників із іменниками.
6. Синонімічні прийменникові конструкції.
7. Морфологічний аналіз прийменника.

Виконати вправи:

1. Поділіть прийменники на групи за будовою: прості, складні, складені; за походженням: первинні, вторинні.

Від (од), посеред, з-поміж, для, в, без, задля, круг, кінець, до, близько, попереду, завдяки, з (із, зо, ізо), просто, за, з-під, побіля, над, всупереч, навкруги, залежно від, напроти, понад, по, через, з-перед, напередодні, об, про, незважаючи на, поряд з, у відношенні до.

2. Складіть речення, в яких би подані слова і словосполучення ілюстрували перехід повнозначних частин мови в прийменники. Поясніть, які частини мови поповнили прийменники.

За допомогою, на шляху до, у зв'язку з, протягом, з погляду, в силу, в результаті, на адресу, в ім'я, на честь, на чолі, з приводу.

Зразок: Слухачі звернулися за допомогою до лектора. За допомогою певних видів рослин відшукують підземні води, встановлюючи глибину їх залягання (З журн.).

3. Розкрийте дужки. Виберіть потрібний прийменник і обґрунтуйте свій вибір.

1. (В, у) кого ви збираєтесь зупинитись (у, в) Львові? 2. Усе вирішилося (в, у) день вашого приїзду. 3. Намагайся бути завжди справедливим (у, в) стосунках (з, із, зі) своїми друзями. 4. Хто ж не мріє побувати (в, у) Італії? 5. Коли ти повернешся (з, із, зі) змагань? 6. Дуже часто мене зводять дороги (з, із, зі) твоїм батьком. 7. Я не хотів би ще раз опинитися (у, в) такій ситуації. 8. Післязавтра їдемо (в, у) Варшаву. 9. (З, із твоїми) сестрами я вже знайома. 10. (У, в) Оксани сьогодні день народження, а (в, у) мене – післязавтра. 11. Хотілося б ще раз побачити актрису (з, із, зі) сцени. 12. (З, із, зі) усіх нас ти найпрацьовитіший, (у, в) тебе золоті руки (За Г. Волкотруб).

Практичне заняття № 15 (2 год)

Тема: Сполучник.

План:

1. Сполучник як службова частина мови, його функції у мові.
2. Типи сполучників за структурою.
3. Первинні та вторинні сполучники.

4. Класифікації сполучників за вживанням і значенням.
5. Сполучні слова, їх функції.
6. Морфологічний аналіз сполучника.

Виконати вправи:

1. Запишіть сполучники у дві групи: 1) сполучники сурядності; 2) сполучники підрядності. Встановіть стосовно кожного сполучника: а) простий, складний чи складений; б) одиничний, повторюваний, парний.

Ні... ні, для того щоб, якби, і, не тільки – але й, однак, бо, якщо, а, так що, ніби, та, хоча, проте, тому що, або, дарма що, коли б, неначе, чи, й, і...і, ледве, як тільки, зате, наче, коли, або...або, через те що, хоч...хоч, хоч, але, то...то, якби-то, незважаючи на те що, щоб, коли, як, хай, нехай, чи...чи, нащо.

2. Замініть прості сполучники складеними (тому що; через те що; в міру того як; внаслідок того що; з огляду на те що); поясніть, як вони розділяються комою.

1. Ми довго блукали вулицями, бо не запам'ятали дороги. 2. Пісня все гучнішала, як наближалися дівчата. 3. Доведеться починати заново, оскільки відповідь не сходиться. 4. Очевидно, заночуємо тут, бо швидко поночіє.

3. Підберіть і запишіть 10 речень, в яких були б вивідні сполучники, підкресліть їх і поясніть правопис.

4. З повторюваними сполучниками складіть 10 речень, що вживаються у вашій професійній лексичі.

5. Запишіть речення з поданими сполучниками, знявши риси. Поясніть написання сполучників.

А/би, що/б, ні/би, ні/би/то, немов/би, немов/би/то, буцім/то, як/що, за/те, дарма/що, назважаючи/на/те/що, так/що, ад/же, ад/же/ж, ото/ж, або/ж, але/ж, а/ні/ж.

Практичне заняття № 16 (2 год)

Тема: Частка. Зв'язка.

План:

1. Частка як службова частина мови, її роль у мові.
2. Структурні типи часток.
3. Функціональні різновиди часток.
4. Групи часток за походженням.
5. Класифікація часток за значенням і вживанням.
6. Зв'язка, її граматичні ознаки.
7. Різновиди зв'язок.
8. Морфологічний аналіз частки і зв'язки.

Виконати вправи:

1. За тлумачним словником з'ясуйте значення часток ген, он, майже, власне, геть, годі, амінь, бігма.

2. Подайте наявні в українській мові варіанти часток. У чому їх специфіка?

Он, ось, це, лише, хоч, хай, буцім, ні, ну.

3. Перепишіть речення. Підкресліть частки і визначте, до якого розряду вони належать.

1. Почекай(те), дівчино, ще (й) для тебе троянди весни розцвітуть. 2. О, як(би) то листя, листя не жовтіло, о, як(би) то серце вічно зеленіло. 3. Чи можна забути, як шуміли гаї у моїй стороні? 4. Учитель мій! Ось ти ідеш повільною ходою і слухаєш, як день шумить життям. 5. То(ж) було і солодко й незвично у твоїх очах читать грозу (В. Симоненко). 6. Отакий (то) наш отаман, орел сизокрилий (Т. Шевченко).

4. Напишіть слова разом, окремо або через дефіс і поясніть їхній правопис.

Що/сь, як/найбільше, ні/скільки, сміяти/ся, де/про/що, ні/з/якими, ні/від/стількох, що/ж/до, все/ж/таки, аби/ж, будь/як, де/в/кого, ось/де, дарма/що, що/суботи, будь/що/будь, хтозна/скільки, казна/який.

Практичне заняття № 17 (2 год)

Тема: Вигук.

План:

1. Особливості вигука, функції.
2. Структурні типи вигуків.
3. Розряди вигуків за значенням.
4. Походження вигуків.
5. Інтер'єктивація. Перехід вигуків в інші частини мови.
6. Звуконаслідувальні слова.
7. Морфологічний аналіз вигука.

Виконати вправи:

1. Запишіть вигуки у дві колонки: 1) емоційні вигуки; 2) вигуки, що виражають різні волевиявлення; 3) формули етикету.

Даруйте! Цс-с! О! Ой! Гайда! Цабе! Нумо! Прошу! Ах! Гей! Ух! Ох! О-ох! Будь ласка! Тьху! Ех! Цур! Леле! Фу! Марш! Геть! Годі! Агей! Спасибі! Добридень!

2. Запишіть спочатку непохідні (первинні) вигуки, а потім – похідні (вторинні).

Гей! леле! матінко! ой, рятуйте! прощайте! а! ех! о! гляди! годі! жах! дурниці! ану! пхе! тю! но! вйо! цабе! на добраніч! здоровенькі були! хай йому грець! І що воно за знак? от тобі й маєш!

3. Запишіть речення. Підкресліть вигуки і звуконаслідувальні слова. З'ясуйте, за яких умов здатні вони виконувати роль членів речення.

1. Ви дізнаєтесь про зайця, який після бухгалтерового пострілу з страшним криком «н-н-няв!» вискочив аж на вершечок телеграфного стовпа. 2. А коли не повезе, тобто, коли бах-бах! – повз торбу, не сумуйте, старайтесь їхати чи йти з полювання повз базар... 3. Креслять тригонометричні фігури

високо в небі запізнає журавлі, запитуючи своїм «кру-кру», – Чуєш, брате мій, товаришу мій? Відлітаємо!» (За Остапом Вишнею).

САМОСТІЙНА РОБОТА

Протягом семестрів студент виконує такі види самостійної роботи:

1. Готується до практичних занять із використанням навчальної і наукової літератури. Контролюється під час занять.
2. Ведення конспекту. Конспект запропонованих праць і тем здає за 2 тижні до початку сесії.
3. Підготовка ІСЗ – аналіз слів як частини мови.
4. Для студентів, що навчаються за індивідуальним графіком, передбачене проведення колоквиуму.
5. Для студентів заочної форми навчання передбачена контрольна робота. Контрольну роботу студенти заочної форми навчання здають перед початком сесії.
6. На останньому практичному занятті студенти пишуть підсумкове тестування.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ САМОСТІЙНЕ ЗАВДАННЯ

1. Зробити морфологічний аналіз іменних частин мови – 5 семестр.
2. Зробити морфологічний аналіз дієслова, дієприкметника, дієприслівника, прислівника та службових частин мови – 6 семестр.

Схеми морфологічного розбору самостійних та службових частин мови

Схема морфологічного розбору іменника

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма (називний відмінок, однина).
3. Лексико-граматичні категорії:
 - а) власна чи загальна назва;
 - б) назва істоти чи неістоти;
 - в) лексичне значення – конкретне (предметне, речовинне, збірне) чи абстрактне.
4. Граматичні категорії:
 - а) рід;
 - б) число;
 - в) відмінок;
 - г) відміна і група.
5. Синтаксична роль.

Схема морфологічного розбору прикметника

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма (називний відмінок чоловічого роду).
3. Розряди за значенням (якісний, відносний, присвійний, відносно-якісний, присвійно-відносний, присвійно-якісний).
4. Ступінь порівняння.
5. Форма – повна (стягнена, нестягнена), коротка.

6. Група – тверда, м'яка.
7. Рід.
8. Відмінок.
9. Число.
10. Синтаксична роль.

Схема морфологічного розбору числівника

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма (Н.в., одн.)
3. Розряд за значенням:
 - а) кількісний (власне кількісний, неозначено-кількісний, збірний, дробовий);
 - б) порядковий.
4. Група за будовою.
5. Рід (якщо йому властивий).
6. Число (якщо властиве).
7. Відмінок.
8. Синтаксична роль.

Схема морфологічного аналізу займенника

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма (називний відмінок).
3. Розряд за значенням (особовий, зворотний, вказівний, присвійний та ін.)
4. Рід (якщо йому властивий).
5. Число (якщо властиве).
6. Відмінок.
7. Синтаксична роль.

Схема морфологічного розбору дієслова

1. Аналізоване слово.
2. Неозначена форма (інфінітив).
3. Лексичне значення (назва фізичної дії, руху, розумової діяльності, стану, тощо).
4. Вид (недоконаний, доконаний).
5. Перехідне чи неперехідне.
6. Стан (активний, пасивний, зворотно-середній).
7. Час (теперішній, майбутній, минулий).
8. Спосіб (дійсний, умовний, наказовий).
9. Особа, рід, число.
10. Дієвідміна (I, II).
11. Синтаксична функція.

Схема морфологічного розбору дієприкметника

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма (називний відмінок чоловічого роду).

3. Від якого дієслова утворений (перехідного чи неперехідного).
4. Рід, число, відмінок.
5. Синтаксична функція.

Схема морфологічного розбору дієприслівника

1. Аналізоване слово.
2. Від якого дієслова утворений (перехідного чи неперехідного).
3. Від якої основи (інфінітива чи теперішнього часу) утворений і за допомогою якого суфікса.
4. Вид (доконаний, недоконаний).
5. Вказати дієслово-присудок, що пояснюється дієприслівником.
6. Синтаксична роль.

Схема морфологічного розбору прислівника

1. Аналізоване слово.
2. Вихідна форма (для означально-якісних, які мають ступені порівняння).
3. Розряд за значенням (означальний – який саме, обставинний – який саме).
4. Ступінь порівняння.
5. Синтаксична роль.

Схема морфологічного розбору прийменника

1. Аналізоване слово.
2. Група за походженням (первинний чи вторинний).
3. Який за будовою (простий, складний, складений).
4. Від якої частини мови утворений (відіменний, прислівниковий).
5. Граматичне значення якого відмінка допомагає виражати.

Схема морфологічного розбору сполучника

1. Аналізоване слово.
2. Група за морфологічним складом (прості, складні, складені).
3. Група за характером синтаксичних зв'язків (сурядний, підрядний).
4. Група за вживанням (одиничні, парні, повторювані).
5. Які члени речення чи які речення сполучає.

Схема морфологічного розбору часток

1. Аналізоване слово.
2. Розряд за значенням і функцією.
3. Словотворча чи формотворча.

Схема морфологічного розбору слів на –но, -то

1. Аналізоване слово.
2. Значення виду та засоби вираження.
3. Перехідність (засоби вираження).
4. Час (засоби вираження)

5. Синтаксична функція.

Схема морфологічного розбору вигуків

1. Аналізоване слово.
2. Розряд за значенням і функцією (емоційні, вольові, апелятивні).
3. Від якої частини мови утворений.

КОЛОКВІУМИ

Тематика:

1. Іменні частини мови – 5 семестр.
2. Невідмінювані частини мови – 6 семестр.
3. Службові частини мови – 6 семестр.

Питання для колоквіуму:

5 семестр

1. Обґрунтуйте лексико-граматичні категорії іменника: конкретні й абстрактні іменники, назви істот і неістот, власні й загальні назви, збірні, матеріально-речовинні та одиничні іменники.
2. Схарактеризуйте категорію роду іменників. Критерії поділу іменників за родами.
3. Висвітліть категорію числа, її значення та граматичні засоби вираження. Однинні та множинні іменники.
4. Схарактеризуйте категорію відмінка іменника. Основні значення відмінків.
5. Схарактеризуйте відмінкові закінчення родового, давального, кличного відмінків.
6. Обґрунтуйте типи відмінювання іменника. Іменниковий тип відмінювання.
7. Висвітліть поділ іменників на відміни та групи.
8. Схарактеризуйте прикметниковий тип відмінювання. Різнovidмінювані іменники. Іменникова нульова відміна.
9. Обґрунтуйте лексико-граматичні розряди прикметників: якісні, відносні, присвійні та проміжні розряди.
10. Схарактеризуйте повні та короткі прикметники, стягнені й нестягнені форми прикметників.
11. Висвітліть ступені порівняння прикметників. Творення форм вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників. Прикметники, які не утворюють ступенів порівняння.
12. Ад'єктивація. Субстантивація прикметників.
13. Висвітліть відмінювання прикметників.
14. Висвітліть семантичні розряди числівників.
15. Схарактеризуйте структурні групи числівників: прості, складні та складені числівники.
16. Обґрунтуйте словозміну числівників.

17. Висвітліть сполучуваність числівників з іменниками. Особливості наголошування числівників при словозміні.
18. Обґрунтуйте лексико-граматичні розряди займенників та їх семантико-граматичні особливості.
19. Висвітліть явище прономіналізації. Відмінювання займенників.

6 семестр

1. Висвітліть дві основи дієслова.
2. Обґрунтуйте структурні класи дієслів.
3. Схарактеризуйте категорія виду.
4. Поясніть способи дієслівної дії (лексико-граматичні розряди дієслів, пов'язані з категорією виду).
5. Обґрунтуйте категорію перехідності / неперехідності.
6. Схарактеризуйте категорію стану.
7. Схарактеризуйте категорію способу.
8. Обґрунтуйте категорію часу.
9. Схарактеризуйте категорію особи.
10. Висвітліть поділ дієслів на дієвідміни.
11. Схарактеризуйте активні і пасивні дієприкметники.
12. Схарактеризуйте дієприслівники доконаного та недоконаного виду.
13. Висвітліть дієслівні форми на *-но*, *-то*.
14. Обґрунтуйте лексико-граматичні розряди прислівника: означальні прислівники, обставинні прислівники.
15. Висвітліть ступені порівняння прислівників.
16. Схарактеризуйте творення прислівників.
17. Висвітліть сполучуваність відмінкових форм прийменників із іменниками.
18. Схарактеризуйте класифікацію прийменників за структурою.
19. Висвітліть класифікацію прийменників за походженням.
20. Схарактеризуйте семантико-функціональні розряди прийменників: обставинні, об'єктні, означальні.
21. Висвітліть класифікацію сполучників за походженням.
22. Схарактеризуйте класифікацію сполучників за вживанням.
23. Висвітліть класифікацію сполучників за значенням.
24. Висвітліть класифікацію часток за значенням.
25. Схарактеризуйте класифікацію часток за вживанням.
26. Вигуки: визначення, функції, розряди.

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

для студентів заочної форми навчання

5 семестр

1. Розподіліть іменники на три групи: 1) іменники, що мають **обидві форми** числа; 2) іменники, що вживаються лише в **однині**; 3) іменники, що вживаються тільки у **множині**.

Пильність, праця, книга, нога, боротьба. Гімалаї, вино, прикрість, доля, іменини, цибуля, надія, сум, п'яльці волосся, різниця, харчі, дрімота, заєць, межа, присінки, пійло, висівки, огірок, канікули, ясла. кров, лабети, свіжість, окріп, жнива, солома, косовиця, кури, ідеалізм, їжа. граблі, сажа, пісок, чари, ненависть, гуси, камінь, двері, Дніпро, крам, уста, чорнобривці, пестоші, школа, гринджоли.

2. Визначте, до якого роду належать іменники; обґрунтуйте свою відповідь. Назвіть іменники, що не мають роду, і поясніть чому.

Сад, лебідь, озеро, соболю, хлопчисько, бідолаха, ворон, сорока, Альпи, Тбілісі, Баку, Київ, білило, особа, річка, ніж, Петро, топориче, снігур, ластівка, леді, депо, староста, вовк, вовчиця, раб, раба, поет, поетеса, учень, учениця, ножище, глина, пісок, змії, жаба, селянин, селянка, мадам, колібри, ворота, кашне, свекор, свекруха, Даниленко, Кравчук.

3. З «Орфографічного словника української мови» виписіть по 10 іменників, що є назвами збірних понять, речовин, з конкретним і абстрактним значеннями. По два іменники з кожної групи введіть у речення.

4. Від поданих іменників утворіть форми родового відмінка однини, обґрунтуйте закінчення -а (-я) чи -у (-ю). Поясніть, чому деякі з іменників можуть мати паралельні форми.

При виконанні вправи користуйтеся «Орфографічним словником» чи «Словником української мови» (в 11-ти томах).

Берег, стіл, швець, папір, міст, студент, майдан, акт, Вітер, мороз, Мороз, Степан, гай, Гай, рік, сантиметр, листопад, четвер, сад, балет, інститут, вокзал, дощ, дощик, документ, штаб, рукопис, грам, Рим, Париж, зал, Ігор, відмінок, підмет, атом, голос, вираз, село, орнамент, ґрунт, роман, Роман, верстат, тролейбус, Дністер, Київ, Китай, Кавказ, Іртиш.

5. Поставте іменники у родовому відмінку множини, охарактеризуйте закінчення.

Ворота, окуляри, духи, макарони, вижимки, будні, іменини, переговори, оглядини, гроші, Афіни, Ромни, Ясси, люди, вибори, харчі, вила.

6. Визначте у словосполученнях якісні, відносні і присвійні прикметники.

Весняні дні — весняний настрій, медовий напій — медова розмова, залізна лопата — залізна воля, теплі дні — теплий погляд, сибірські ліси — сибірське здоров'я, мирна праця — мирний характер, крилатий птах — крилата слава, творчий шлях — творча атмосфера, ліричний герой — лірична розмова, картинна галерея — картинна поза, бронзова ваза — бронзовий колір, Шевченкові твори — Шевченкові мотиви, братів наказ — братське єднання, командирів голос — командирський наказ, батьків костюм — батьківські збори — батьківське ставлення.

7. Перепишіть числівники в такому порядку: 1) прості, 2) складні, 3) складені. Прочитайте їх, поєднавши з іменниками. Провідмінійте останні числівники кожної групи.

Сім, декілька, п'ятдесят, одна тисяча чотириста двадцять п'ять, мільйон, сімнадцять, тридцять дев'ять, сто, восьмеро, чимало, одна п'ята, півтора,

триста тисяч, триста, десятеро, сто двадцять два, дев'ять десятих, обидва, двадцяттеро, багато, мало, стонадцять, мільярд, тисяча, тринадцяттеро, сорок, вісімдесят три, дев'яносто, дев'ятнадцять, дев'ять тисяч п'ятсот сімдесят сім, двійко, п'ятірко, нуль, півтора, обидві.

8. Напишіть числа й умовні позначення словами. Поясніть зв'язок числівників з іменниками:

2/5 м; 22 км, 135 грн.; 16 га; 133 см. 2,5 ц; 12,5 т; 5 мг; 304 г; 1,5 хв; 5,3 км; 130,5%; 1874 \$; 16,3 дм.

9. Складіть речення, у яких займенники нікого, нічого, нікому, нічому вживалися б з різними наголосами. Зверніть увагу на лексичне значення займенників.

10. Провідмініайте числівники 50 і 500; 70 і 700; 90 і 900, зіставте їх форми. У чому особливість відмінювання останньої пари?

11. Зробіть морфологічний розбір виділених слів.

О матері, в своїх дітей вдихніть безцінний скарб – любов до Батьківщини (Л. Скурта)

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

для студентів заочної форми навчання

6 семестр

1. Від наведених дієслів утворіть форми іншого виду.

Агітувати, гнути, берегти, заспівати, гризти, розкидати, брати, піймати, витекти, скочити, плавати, попоїсти, шукати, учителювати, будити, схаменутися, поважати, кричати, сіпати, малювати, атакувати.

2. Визначте, до якої дієвідміни належать подані дієслова, записати їх у 1 ос. теперішнього та у 1 ос. складної форми майбутнього часу.

Їздити, підживити, учити, їсти, розповісти, бути.

3. Від дієслів жити, їсти, заспівати, сяяти, вивчати утворіть форми наказового способу.

4. Від поданих дієслів утворіть:

а) активні дієприкметники теперішнього часу – *конкурувати, існувати, радіти, кипіти, лежати;*

б) активні дієприкметники минулого часу – *відлетіти, посвіжіти, розтанути, змерзнути, ліпити;*

в) пасивні дієприкметники минулого часу – *мити, роздути, іменувати, жати, напоїти.*

5. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники.

Знати, ламати, спиратися, розшукати, вчити, приймати, змішати, відпирати, працювати, творити.

6. Враховуючи значення прислівників, розподіліть їх за розрядами.

Вдвоє, віддавна, вбік, завзято, опівдні, гарно, помалу, начеверо, доверху, сумно, напам'ять, донизу, звисока, холодно, тонко, просто, праворуч, по-батьківськи, тепло, по-варшавськи, високо, коли-небудь, згарячу, день у день, надзвичайно, вкрай, щороку, тепер, дуже, тричі, ледве-ледве, по-нашому, міцно, напоказ, згарячу, навмисне, іноді, шляхом, всюди, прекрасно.

7. Від поданих прислівників утворіть усі можливі форми вищого і найвищого ступенів порівняння.

Високо, вузько, бачать, дорого, гарно, далеко, погано, урочисто.

8. Згрупуйте подані прийменники в синонімічні ряди.

Задля, близько, всупереч, опріч, біля, межі, крім, з, над, до, для, край, наперекір, коло, між, із, побіля, кругом, заради, проміж, навколо, серед, зі, близ, навкруг, поміж, понад, окрім, круг.

9. Складіть по два речення з поданими словами так, щоб в одному випадку ці слова були іменниками, прислівниками, а в другому – прийменниками: кінець, навколо, круг, напередодні, назустріч, близько.

10. Знайдіть у реченнях сполучники, розподіліть їх на сурядні та підрядні.

1. Здавалося, неначе якась величезна сила оце тільки зараз виперла з середини з землі страшенну кам'яну велич і поставила її навіть не рівною стінкою, а так, що горішня частина вистромлювалась наперед і нависла. Каміння, товсте й тонке, лежало шарами, мовби його складала людська рука... (Б. Грінченко). 2. Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша хоч і розп'ята на хресті історії, але свята (Я. Гоян). 3. Не було, аби Галицька земля не посидала синів своїх на криваві танці. Коли святкувала земля, то в полоні всенародного свята був і мій Галич (С. Пушик). 4. Чим більше слухаєш, тим більше хочеться чути (М. Коцюбинський). 5. Якби не мамина пісня, сказав якось один древній історик, яким убогим було б наше життя (В. Скуратівський). 6. Високі будяки, як злодії з кіллям... (С. Васильченко). 7. Тут в долині вона не годна її успокоїти, тож як її серце бажає, так нехай їй буде (О. Кобилянська).

11. Зробіть морфологічний аналіз виділених слів.

Жили ми **при** достатку, всього було **доволі**, що було собі **задумаю**, те й **зроблю**.

Питання для підсумкового контролю 5 семестр

1. Предмет граматики, її розділи. Граматичне значення, граматична форма, граматична категорія.
2. Основні способи вираження граматичних значень слова в українській мові.
3. Частини мови як основні морфологічні одиниці.
4. Предмет і завдання морфології. Традиційні та новітні класифікації слів за частинами мови.
5. Перехід слів з однієї частини мови в іншу.
6. Іменник у граматичній системі сучасної української мови.
7. Лексико-граматичні категорії іменника: конкретні й абстрактні іменники, назви істот і неістот, власні й загальні назви, збірні, матеріально-речовинні та одиничні іменники.
8. Категорія роду іменників. Критерії поділу іменників за родами.
9. Категорія числа, її значення та граматичні засоби вираження. Однинні та множинні іменники.

10. Категорія відмінка іменника. Основні значення відмінків.
11. Відмінкові закінчення родового, давального, кличного відмінків.
12. Типи відмінювання іменника. Іменниковий тип відмінювання.
13. Поділ іменників на відміни та групи.
14. Прикметниковий тип відмінювання. Різновідмінювані іменники. Іменникова нульова відміна.
15. Система наголошення у відмінкових формах іменників.
16. Правопис іменників.
17. Прикметник як частина мови. Особливості функціонування прикметників у художньому стилі сучасної української літературної мови.
18. Лексико-граматичні розряди прикметників: якісні, відносні, присвійні та проміжні розряди.
19. Повні і короткі прикметники, стягнені й нестягнені форми прикметників.
20. Ступені порівняння прикметників. Творення форм вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників.
21. Прикметники, які не утворюють ступенів порівняння.
22. Ад'ективація. Субстантивація прикметників.
23. Відмінювання прикметників.
24. Правопис прикметників.
25. Написання прізвищ прикметникової форми.
26. Числівник як частина мови. Семантичні розряди числівників.
27. Структурні групи числівників: прості, складні та складені числівники.
28. Словозміна числівників один, два, три, чотири.
29. Словозміна числівників п'ять – двадцять, тридцять.
30. Словозміна числівників п'ятсот, шістсот, тисяча, мільйон.
31. Словозміна числівників збірних і дробових.
32. Словозміна числівників сто, сорок, дев'яносто.
33. Словозміна числівників складених.
34. Сполучуваність числівників з іменниками.
35. Особливості наголошування числівників при словозміні.
36. Правопис числівників.
37. Займенник у сучасному українському мовознавстві. Лексико-граматичні розряди займенників та їх семантико-граматичні особливості.
38. Явище прономіналізації.
39. Відмінювання займенників.
40. Особливості вживання займенників.

6 семестр

1. Дієслово як частина мови, морфологічні категорії дієслова.
2. Дієслово як частина мови, синтаксичні властивості дієслова.
3. Інфінітив.
4. Дві основи дієслова.
5. Структурні класи дієслів.
6. Категорія виду.

7. Способи дієслівної дії (лексико-граматичні розряди дієслів, пов'язані з категорією виду).
8. Категорія перехідності / неперехідності.
9. Категорія стану.
10. Категорія способу.
11. Категорія часу.
12. Категорія особи.
13. Поділ дієслів на дієвідміни.
14. Дієприкметник як дієслівна форма.
15. Активні і пасивні дієприкметники.
16. Дієприслівник як дієслівна форма.
17. Дієслівні форми на *-но*, *-то*.
18. Правопис не з дієсловами.
19. Прислівник як частина мови, категоріальне значення прислівника.
20. Прислівник як частина мови, синтаксичні функції прислівника, морфологічні ознаки прислівника.
21. Лексико-граматичні розряди прислівника: означальні прислівники, обставинні прислівники.
22. Ступені порівняння прислівників.
23. Творення прислівників.
24. Правопис прислівників.
25. Статус службових слів, вигуків, звуконаслідувальних слів та зв'язок.
26. Прийменник як частина мови.
27. Сполучуваність відмінкових форм прийменників із іменниками.
28. Класифікація прийменників за структурою.
29. Класифікація прийменників за походженням.
30. Семантико-функціональні розряди прийменників: обставинні, об'єктні, означальні.
31. Сполучник як частина мови.
32. Класифікація сполучників за походженням.
33. Класифікація сполучників за вживанням.
34. Класифікація сполучників за значенням.
35. Частка як частина мови.
36. Класифікація часток за значенням.
37. Класифікація часток за вживанням.
38. Вигуки: визначення, функції, розряди.
39. Перехід вигуків в інші частини мови.
40. Звуконаслідувальні слова.

ОЦІНЮВАННЯ

Методами оцінювання поточного та періодичного контролю є усне опитування, оцінювання виконання практичних завдань, оцінювання морфологічного аналізу частин мови, тестування, контрольне опитування.

Формою контролю з курсу «Сучасна українська мова» для студентів спеціалізації «Українська мова та література» і в 5 семестрі, і в 6 семестрі є іспит.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти
5 семестр

Поточний та періодичний контроль								Підсумковий контроль (іспит)	Сума балів	
Змістовий модуль 1				Змістовий модуль 2						Індивідуальне самостійне завдання
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	10	40	100
5	5	5	5	5	5	5	5			
Контрольна робота за змістовим модулем 1 – 5				Контрольна робота за змістовим модулем 2 – 5						

6 семестр

Поточний та періодичний контроль										Підсумковий контроль (іспит)	Сума балів	
Змістовий модуль 3					Змістовий модуль 4				Індивідуальне самостійне завдання			
T9	T10	T11	T12	T13	T14	T15	T16	T17		10	35	100
5	5	5	5	5	5	5	5	5				
Контрольна робота за змістовим модулем 1 – 5					Контрольна робота за змістовим модулем 2 – 5							

Рекомендована література

Основна

Алексієнко Л. А., Зубань О. М., Козленко І. В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник. Київ: Знання, 2013. 524 с.

Бойко В. М., Давиденко Л. Б. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видав. дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

Дружинець М. Л., Порожнюк А. Л. Сучасна українська мова: морфологія іменних частин мови. Одеса: «Одеський національний університет», 2013. 254 с.

Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ВКФ «БАО», 2011. 992 с.

Олійник Е. В. Сучасна українська літературна мова: Морфологія: навч. посібник. Бердянськ: БДПУ, 2017. 223 с.

Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [підручник] [2-е вид., доповн.]. Київ: Вид. дім «Слово», 2010. 327 с.

Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева. Київ: Знання, 2010. 374 с.

Сучасна українська мова: практикум / М. Л. Дружинець, А. П. Романченко. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2022. 187 с.

Школа Г. М., Олійник Е. В. Сучасна українська літературна мова: морфологія: навч. посіб. Бердянськ: БДПУ, 2011. 229 с.

Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes. Cambridge University Press, 2010.

Додаткова

Авраменко О. М. 100 експрес-уроків української: посіб. Київ: КНИГОЛАВ, 2016. 192 с.

Авраменко О. М., Блажко М. Б. Українська мова та література: Довідник. Завдання в тестовій формі : у II ч. Київ: Грамота, 2019. Ч. І. 496 с.

Бабій І. М., Вільчицька Т. П. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Практикум: навч. посібник. Ч. 1. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. 64 с.

Бабій І. М., Вільчицька Т. П. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Практикум: навч. посібник. Ч. 2. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. 80 с.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови / за ред. І. Р. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.

Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Академія, 2004. 336 с.

Горпинич В. О. Українська морфологія Дніпропетровськ: ДДУ, 2000. 359 с.

Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова: підручник. Київ: Вища шк., 2002. 439 с.

Громик Ю. В. Український правопис: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 140 с.

Клименко Н., Мельник-Крисаченко П. Українська легко! Мова – ДНК нації; КК «Клуб Сімейного Дозвілля». Харків: Глобус, 2017. 287 с.

Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників. Луцьк: Ред. вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. 179 с.

Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: [монографія]. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.

Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: морфологія. Вінниця: Поділля 2000, 2003. 464 с

Межов О. Г. Категорійна граматики української мови: навчально-методичні матеріали Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 50 с

Микитин М. Л., Романченко А. П. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Практикум. Навчальний посібник. Одеса: Астропринт, 2005. 192 с.

Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова: підручник. Київ: Вища шк., 2005. 430 с

Плющ М. Я., Леута О. І., Гальона Н. П. Сучасна українська літературна мова. Збірник вправ : навч. посіб. Київ: Вища шк., 2003. 287 с.

Пономарів О. Д., Різун В. В., Шевченко Л. Ю. та ін. Сучасна українська мова : підручник / за ред. О. Д. Пономарева. Київ: Либідь, 2005. 488 с.

Сеник Г.В. Частиномовна специфіка неофіційних іменувань. Одеська лінгвістична школа: класичне і новітнє : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. Одеса : ПолиПринт, 2019. С. 105-112.

Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища шк., 2002. 439 с.

Сучасна українська літературна мова: підруч./ [А. П. Грищенко, Л.І.Мацько, М. Я. Плющ та ін.]. Київ: Вища шк., 2002. 431 с.

Сучасна українська літературна мова: [підручник] / [М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ]. [6-те вид., стер.]. Київ: Вища шк., 2006. 430 с.

Ужченко В. Д., Терновська Т. П., Маркотенко Т. С. Сучасна українська мова. Збірник вправ і завдань : навч. посіб. Київ: Вища шк., 2006. 286 с.

Український правопис; НАН України. Київ: Наук. думка, 2019. 391 с.

Український правопис: 4-е вид., випр. і доп.; НАН України. Київ: Наук. думка, 2007. 240 с.

Цілина М. М. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: [навч. посібник для дистанційного навчання]. Київ: Університет «Україна», 2009. 215 с.

Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова : Модульний курс: навч. посіб. Київ: Вища шк., 2007. 823 с.

Ющук І. П. Практикум з правопису української мови. 6-те вид., зі змінами. Київ: Освіта, 2000. 254 с.

Ющук І. П. Українська мова: підручник. Київ: Либідь, 2006. 640 с.

Довідкова

Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.

Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2 кн. Київ: Видав. дім Дмитра Бураго, 2017. LXVIII+556 с. Кн. 1. А–Л.

Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2 кн. Київ: Видав. дім Дмитра Бураго, 2017. 576 с. Кн. 2. М–Я.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Довіра, 2001. 224 с.

Електронні інформаційні ресурси:

1. www.library.edu-ua.net/ – Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського.

2. <http://www.nbuv.gov.ua> – веб-сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
3. <http://www.nplu.org> – веб-сайт Національної парламентської бібліотеки України.
4. <http://www.ukrbook.net> – веб-сайт Книжкової палати України імені Івана Федорова.
5. <http://library.zntu.edu.ua/res-libr-el.html> – веб-сайт «Бібліотеки в мережі Internet».
6. info@lib.ua-ru.net – Наукова електронна бібліотека «Веда».
7. Journals.uran.i.ua – «Наукова періодика України».
8. <http://onu.edu.ua/uk/> – сайт Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ГЛОСАРІЙ

Абстрактні іменники (elvont főnév) – назви понять, суттєві ознаки яких узагальнюються настільки, що втрачається зв'язок з їх носіями; антонім – конкретні іменники.

Адвербіалізація (лат. adverbium – прислівник) (adverbializáció, más szófajok átcsapása a határozószó kategóriába) – перехід інших частин мови у прислівники, тобто набуття синтаксичних властивостей і категоріального значення прислівника.

Ад'єктивація (лат. adjectivum – прикметник) (adjektíváció, más szófajok melléknevesülése) – перехід інших частин мови у прикметник, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення прикметника.

Активний стан дієслова (cselekvő ige) – одна з двох грамем категорії стану дієслова, яка вказує, що суб'єкт, позначений підметом, є активним виконавцем дії (Директор підписує довідку); антонім – пасивний стан дієслова.

Аналітичні прикметники (megformálatlan melléknév) – невідмінювані лексеми (хакі, беж, комі, ідиш) або частини лексем у складі двокореневих слів (нафтопродукти, профквиток, програма-мінімум), які мають семантику прикметників (ознака предмета), але не мають залежних від означуваного іменника категорій роду, числа, відмінка і прикметникових флексій -ий, -а, -е.

Анафоричні (грец. анафора – віднесення) **займенники** (anaforikus névmás) – займенники, зміст яких розкривається з попереднього або наступного контексту.

Апелятивація (appellatíváció, köznevesülés) – перехід власних іменників до розряду загальних (Ом < ом).

Апелятивні (лат. appellatio – звертання) **вигуки** (figyelemkeltő indulatszók) – вигуки, які виражають звертання мовця до співрозмовника, щоб привернути його увагу (ей!, агов!, агей!).

Апелятивні іменники (köznév) – див. Загальні іменники.

Аспект (лат. aspectus – погляд, вид) (aspektus, szemlélet) – див. Категорія виду.

Аспектологія (aspektológia, ígés szemlélettan) – розділ граматики, який вивчає дієслівний вид і всю сферу видових і суміжних з ними значень.

Вербалізація (лат. verbum – дієслово) (ígésülés, verbalizáció) – перехід інших частин мови в дієслова, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення дієслова.

Вигук (interjekció, indulatszó) – частина мови, яка виражає емоції, волевиявлення та елементи думки. Те саме, що інтер'єктив.

Вид (ígeszemplélet) – див. Категорія виду.

Видова пара (ígeszempléleti pár) – дві лексично тотожні дієслівні словоформи, що розрізняються між собою лише граматичною семантикою виду.

Відміни іменників (a főnevek esetalakja) – групи слів, що мають спільні особливості в словозміні відповідно до їх родової належності.

Відмінкове значення (az esetalak jelentése) – смисл відношення між іменником (займенником, числівником) та іншим словом у словосполученні чи реченні.

Відмінок (eset) – див. Категорія відмінка.

Відносний час дієслова (viszonyított igeidő) – час дії, що вказує на відношення до іншої дії. Форми, що його виражають, називаються формами відносного часу.

Відносні займенники (vonatkozó névmások) – займенники, які вказують на відношення підрядної частини до іменника або до вказівного займенника (сполучного слова) головної частини складнопідрядного речення.

Відносні прикметники (vonatkozó melléknév) – прикметники, що називають ознаку через відношення до інших предметів.

Вказівні займенники (mutató névmás) – займенники, які виділяють певний предмет з ряду однорідних або вказують на предмет, ознаки предметів, кількість предметів, місце і час дії, згадані в попередньому контексті.

Власні іменники (tulajdonnév) – іменники, які виділяють предмет чи явище із однорідних і дають йому власну назву (ріка Тиса, село Астей, місто Берегове, автор Ковач). Те саме, що пропріальні іменники; антонім – загальні іменники.

Вторинні прийменники (összetett előjárósó) – прийменники, які співвідносяться в сучасній мові з відповідними самостійними і службовими словами (близько, довкола, вглиб, замість, збоку і под.).

Гіпотактичні сполучники (лат. hypotaxis – підрядність) (mellérendelő kötőszó) – див. Підрядні сполучники.

Гіпотетична модальність (feltételes modalitás) – семантика, яка виражає невпевненість мовця в реальності повідомлення, лише її можливість, припущення; антонім – реальна модальність.

ГраMATика (грец. γραμματική, від γραμμα – літера, написання) (grammatika, nyelvtan) – 1) вся незвукова і нелексична організація мови, що виявляється в її морфологічних категоріях, одиницях і формах, тобто структурна основа мови, її устрій, лад; 2) сукупність правил словозміни (формотворення), сполучуваності морфів у слова, слів у словосполучення і речення, тобто значеннєвих елементів нижчого рангу в значеннєві одиниці вищого рангу з

метою реалізації комунікативної функції мови; 3) розділ мовознавства, що вивчає закономірності семантики, будови, творення, функціонування словоформ, лексем (слів), словосполучень, речень.

Граматична категорія (грец. κατηγορία – судження, ознака) (nyelvtani kategória) – єдність двох або більше однорідних формально виражених граматичних явищ, протиставлених одне одному за значенням і засобами вираження.

Граматичне значення (nyelvtani jelentés) – спільна семантика кількох граматичних одиниць одного класу, яка має в мові регулярне (постійне, стандартне) вираження.

Граматичне число (nyelvtani szám) – різновид загальної категорії числа недискретних іменників, які не пов'язані семантично з поняттям кількості (один – багато), не утворюють числового ряду (один – два – три), не мають значення числа, а мають лише граматичну форму числа (тільки однини або множини); антонім – семантико-граматичне число.

Граматичний рід (nyelvtani nem) – різновид загальної категорії, родове значення іменників якого не залежить від лексичного, не впливає з реальних особливостей позначуваних предметів, понять та явищ, не пов'язане зі статтю людей, тварин, а виражається граматичними засобами спільно із словотвірними; антонім – семантико-граматичний рід.

Граматичні форми слова (словоформи) (nyelvtani szóalak) – різновиди одного й того самого слова, що тотожні лексично, але протиставлені граматичним значенням.

Грамени (грец. γράμμη – риска, абрис, мета) (gramméma) – найменші компоненти граматичної категорії, які за загальнокатегоріальною семантикою становлять граматичну єдність, а за конкретним значенням і засобами вираження утворюють граматичне протиставлення (опозицію).

Давальний відмінок (részeshatározó eset) – форма відмінка іменника, прикметника, займенника, числівника, що сполучається з дієсловом (рідше – іменником, прикметником) і має значення спрямування дії, носія стану, присвійності (подарувати мамі, наказ хлопцеві, підійти до берези, дитині сумно). Д. в. відповідає на питання: кому? чому? якому? скільком? котрому?

Давноминулий час (лат. plusquamperfectum – більше, ніж закінчене) (régmúlt idő) – грамема часу, що означає минулу дію, яка повністю завершилася в доминулий час (минулу дію, що передувала іншій минулій дії) і вичерпала себе до моменту мовлення, на відміну від минулого часу, коли дія, відбулася до моменту мовлення, може продовжуватися і під час мовлення.

Двовидові дієслова (kétspektusú ige) – дієслова, які вживаються в значенні то доконаного, то недоконаного виду, не маючи морфологічних ознак розмежування.

Дискретні (лат. discretus – відокремлений, відособлений) іменники (tárgyas nevek) – див. Предметні іменники.

Дієвідміна (igeragozás-rendszer) – 1) система змінюваних форм дієслова, що виражають категорії способу, часу, особи, числа, а у формах однини

минулого часу й умовного способу – також роду; 2) група дієслів, що мають спільні особливості відмінювання залежно від характеру основи.

Дієвідмінювання (igeragozás, konjugáció) – відмінювання дієслова за особами, числами, часами і способами, а в минулому часі й умовному способі – за родами.

Дієприкметник (melléknévi igenév, participium) – вербоїдна недієвідмінювана форма, що означає дію як ознаку предмета, виражену морфологічними категоріями дієслова і прикметника.

Дієприслівник (határozószói igenév, adverbium verbale) – вербоїдна невідмінювана форма дієслова, що означає додаткову дію як обставину протікання головної, виражена морфологічними категоріями дієслова, прислівника та власними суфіксами і виконує морфологізовану функцію обставини та додаткового присудка.

Дієслівні прислівники (igei eredetű, deverbális határozószó) – прислівники, які утворилися на основі дієслів та дієприслівників: майже (від мати), видно (від видіти), спішно (від спішити).

Дієслово (лат. verbum) (ige) – частина мови, яка означає категоріальне значення процесуальної дії, вираженої в категоріях виду, стану, способу, часу, функціонує в реченні здебільшого як присудок і має свої суфікси.

Дійсний спосіб, або індикатив (лат. indicativus) (kijelentő igemód) – грамема, що означає реальність дії в теперішньому, майбутньому і минулому часі.

Доконаний вид (befejezett igeszemlélet) – одна з граем категорії виду дієслова, яка означає дію із вказівкою на її обмеження в часі, на її завершеність у минулому або майбутньому, на її результативність, тобто дію, яка досягла своєї внутрішньої межі, за якою вона, вичерпавши себе, припиняється; антонім – недоконаний вид.

Допустові прийменники (megengedő előjárósó) – прийменники, які мають значення уступки (всупереч, на противагу, незалежно від, незважаючи на і т. д.).

Елатив (лат. elatio – посилення) (abszolút felsőfok) – одна з граем категорії ступеня вияву ознаки прикметників, яка означає безвідносно до порівняння абсолютну, крайню, граничну міру вияву ознаки, виражену за допомогою префіксів як-, що- і форми найвищого ступеня з префіксом най.

Емоційні (лат. emoveo – хвилюю, збуджую) **вигуки** (érzelemkifejező indulatszó) – вигуки, які виражають почуття, переживання, фізичний і психічний стан людини.

Етикетні (франц. etiquette – правила поведінки) **вигуки** (üdvözlő indulatszók) – вигуки, які виражають привітання, подяку, прохання, побажання, прощання, пробачення, божіння.

Загальні іменники (közös főnév) – іменники, які об'єднують поняття в єдиний розряд і дають їм спільну назву (ріка, село, місто, машина, автор). Те саме, що апелятивні іменники; антонім – власні іменники.

Займенник (névmás, pronomen) – самотійна частина мови, яка не називає предмети, ознаки чи обставини, а лише вказує на них.

Займенникові прикметники (melléknévi névmás) – особлива група займенниково-вказівних слів (той, цей, чий, мій, свій, такий, кожний), яка семантично пов'язана з ознаками предмета й має прикметникові морфологічні засоби вираження.

Займенникові прислівники (névmási határozószó) – слова, які суміщають у собі значення займенника й прислівника. Вони не називають різних обставин, а лише або вказують на них, або узагальнюють їх, або виражають запитання.

Заперечні займенники (tagadó névmás) – займенники, які вказують на відсутність осіб, ознак предметів, кількості, місця, часу, тобто передають заперечення того змісту, який виражається післяпрефіксальною частиною слова.

Збірні іменники (gyűjtőnév) – іменники, що виражають неозначену множину (сукупність) предметів або осіб як єдине неподільне ціле; антонім – одиничні займенники.

Зворотний займенник (visszaható névmás) – займенник (себе), який вказує на особу або предмет, що виступає у реченні в ролі об'єкта і співвідноситься з тією ж особою чи предметом, але в позиції суб'єкта, тобто вказує, що об'єктом і суб'єктом є та сама особа або предмет.

Зворотний стан (visszaható ige) – одна з трьох грамем категорії стану дієслів, яка охоплює ті дієслова на -ся, які утворилися від перехідних дієслів, але не можуть мати при собі додатка в орудному відмінку.

Зворотні дієслова (visszaható ige) – дієслова на -ся, які не утворюють станової пари, є одностановими і належать лише до активного стану.

Звуконаслідувальні слова (hangutánzó szó) – невідмінювані лексичні одиниці, що відтворюють засобами мови природні нечленороздільні звуки людей, тварин, предметів.

Знахідний відмінок (tárgyeset) – форма відмінка іменника, прикметника, займенника, числівника, що сполучається з дієсловом і вказує на об'єкт спрямування дії, а також має різні обставинні значення (читати повість, пити молоко, повторити п'ять разів). З. в. відповідає на питання: кого? що? скільки? котрий? якого?

Іменник (лат. substantivum) (főnév) – самостійна частина мови, що має категоріальне значення предметності, виражене класифікаційними категоріями роду й істоти / неістоти, словозмінними категоріями числа і відмінка, синтаксичними властивостями та власними словотвірними суфіксами.

Іменникові займенники (főnévi névmás) – займенники, які передають узагальнено-предметне значення і вказують на предметність, виражену в категоріях роду (непослідовно), числа, відмінка.

Іменникові прислівники (denominális v. ragszilárdulásos határozószó) здебільшого сформувалися: а) із застиглих форм іменників, що одержали самостійне значення: *взяти даром, іти лісом, їхати галопом* (О. в.); б) із застиглих прийменниково-відмінкових форм: *здавна, зблизька* (прийменник

З. + Р. в.), *віддавна* (прийменник від + Р. в.); в) із числівників з прийменниками: *удвоє, втроє*; г) із прикметників: *гáряче, тéпло*.

Інтер'єктив (лат. *interjectio* – вигук) (*indulatszó*) – див. Вигук.

Інтер'єктивація (*átcsapás az indulatszó kategóriájába, interiectivatio*) – перехід інших частин мови у вигуки, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення вигука.

Інфінітив (лат. *infinitivus* – неозначений) (*főnévi igenév, infinitivus*) – неозначена неособова нефінітивна вербоїдна форма дієслова, яка називає дію або непроцесуальний стан безвідносно до дійсності, часу, особи, числа, виражена морфологічними категоріями виду, перехідності / неперехідності, вживається в позиції усіх членів речення і структурно оформлена суфіксами -ти, -ть (*малювати, мріяти; малювать, мріять*).

Істота (*élőlény*) – одна з двох грамем іменникової категорії істот / неістот, що узагальнює назви людей, тварин, міфічних істот, іграшкових виробів, які граматично виражаються: 1) закінченням -а (-я) з родовим відмінком однини; 2) тотожністю закінчень знахідного відмінка з родовим в іменниках чоловічого роду однини і множини; 3) тотожністю закінчень знахідного відмінка з родовим в іменниках жіночого і середнього роду множини, антонім – неістота.

Категоріальне значення (*kategóriális jelentés*) – узагальнений абстрагований зміст певної групи слів зі спільною синтаксичною функцією, виражений формальними мовними засобами; антонім – індивідуальне значення.

Категорія виду (*az igeszemlélet kategóriája, ageaspektus*) – відношення дії, названої дієсловом, до внутрішнього обмеження (межі, рубежу). Те саме, що аспект.

Категорія відмінка (*a főnév eset kategóriája*) – відношення іменника до інших слів у словосполученні чи реченні, яке виражається в протиставлених рядах граматичних форм.

Категорія істот / неістот (*élőlény / élettelen dolog kategóriája*) – відношення предметності до граматичного поняття живого і неживого.

Категорія особи дієслів (*az ige személyének kategóriája*) – відношення дії до конкретних різновидів суб'єкта.

Категорія перехідності / неперехідності дієслів (*tárgyas / tárgyatlan igei jelentéskategória*) – відношення дії, названої дієсловом, до об'єкта.

Категорія роду (*a nyelvtani nem kategóriája*) – відношення між узгоджуваними і узгоджувальними словами.

Категорія способу дієслів (*az igemód kategóriája*) – граматична категорія дієслова, яка виражає відношення дії чи стану до дійсності, встановлюване мовцем як реальне або ірреальне.

Категорія стану (*az aktívum / passzívum kategóriája*) – відношення дії, названої дієсловом, до суб'єкта і взаємовідношення суб'єкта і об'єкта в процесі виконання дії, яке виявляється в двох ситуаціях: 1) логічний суб'єкт (діяч) і граматичний підмет збігаються (*Художник малює картину*); 2) логічний суб'єкт (діяч) і граматичний підмет не збігається (*Картина малюється художником*), що в граматиці виражається грамемою активного

стану (активний діяч) і грамемою пасивного стану (пасивний діяч). При перетворенні активного стану в пасивний у семантичному плані відбувається заміна логічного суб'єкта об'єктом, а в граматичному плані перетворення підмета на додаток в орудному відмінку, а прямого додатка – в підмет.

Категорія ступеня вияву ознаки (fokozás v. gradáció kategóriája) – категорія, яка вказує на рівень та інтенсивність вияву ознаки одного предмета відносно іншого або ознаки того самого предмета в різний час.

Категорія ступеня ознаки прикметників (a melléknévi tulajdonság fokának kategóriája) – відношення ознаки предмета, вираженої якісним прикметником, до рівня її інтенсивності її вияву, який має в українській мові чотири ступені (нульовий, вищий, найвищий, абсолютний), що в граматиці відповідає чотирьом грамемам: грамема нульового рівня ознаки, грамема вищого ступеня вияву ознаки (компаратив), грамема найвищого ступеня вияву ознаки (суперлатив), грамема абсолютного вияву ознаки (елатив).

Категорія темпоральності (лат. temporalis – часовий, temporalitas – обмеженість у часі) – див. Категорія часу.

Категорія часу (az idő kategóriája) – відношення дії дієслова до моменту повідомлення про неї або до іншої дії з метою темпоральної характеристики подій, стану, про які йдеться в реченні.

Категорія числа (a szám kategóriája) – відношення предметності до її кількісного вияву, що є безпосередньою чи опосередкованою вказівкою на кількість предметів.

Класи слів (a szavak osztályai) – див. Частини мови.

Кличний відмінок, прямий відмінок (megszólító eset) – форма іменника, що називає особу (персоніфікований предмет), до якої звернена мова. Іменники І-ї відміни у К. в. мають закінчення -о, -е/-є, -ю. Напр.: мамо, дружино, Катерино, земле, бабусю, Галю. Іменники II-ї відмінки у К. в. мають закінчення -е, -у/-ю, -и. Напр.: хлопче, чоловіче, сину, батьку, лікарю, Господи.

Компаратив (лат. comparativus – порівняльний) (középfok, gradus comparativus) – одна з граемем категорії ступеня вияву ознаки прикметників, яка означає, що та сама ознака в одному предметі виявляється більшою (меншою) мірою, ніж в іншому, або в тому самому предметі, але в інший час.

Комунікативи (лат. communicare – повідомляти, розмовляти) (érzelem- és akaratkifejező mondatszók, indulatszómondatok) – лексико-семантичний клас незмінних слів вигукowego характеру, які виражають цілісну думку і функціонують як основні нечленні речення.

Кон'юнкціоналізація (лат. conjunctionis – сполучник) (kötőszavasulás, konjunkcionalizáció) – перехід інших частин мови в сполучники шляхом набуття синтаксичних властивостей і категоріального значення сполучника.

Конкретні іменники (konkrét főnév) – іменники, в яких типізується лише конкретне уявлення про предмет; антонім – абстрактні іменники.

Лексико-граматичний рід (lexikai-nyelvtani nem) – див. Семантико-граматичний рід.

Лексико-граматичні розряди (lexikai-grammatikai szőosztá. lyok) – групи іменників, які протиставляються за значенням, але мають спільні граматичні засоби вираження роду, числа, відмінка, особи / неособи.

Лексико-семантична група (lexikai-szemantikai csoport) – певна кількість слів, які об'єднуються за спільною семантикою, незалежно від структури (назва осіб за відношенням до музичних інструментів, назви осіб за національністю, назви ознак за кольором предметів і т. д.).

Лексичне значення (lexikai jelentés) – конкретно-індивідуальний зміст слова, який є відображенням або вираженням та фіксацією в свідомості елемента дійсності, позначеного звуками.

Майбутній час дієслів (az ige jövő ideje) – грамема, яка називає час дії, що відбудеться після повідомлення про неї або після завершення іншої дії (*писатиму; посміхнуся тоді, коли посміхнешся ти*).

Минулий час дієслів (az ige múlt ideje) – грамема, яка називає час дії, який протікає до моменту мовлення про неї або до початку протікання іншої дії (*записав; сідав обідати після того, як мив руки*).

Місцевий відмінок (előljárós eset) – форма відмінка іменника, що сполучається з дієсловами, іменниками, прикметниками і вживається лише з прийменниками на позначення місця, часу, знаряддя, способу дії, ознаки предмета (гуляти в лісі, їхати на дорожньому автомобілі, грати на скрипці, відпочивати у кімнаті). М. в. відповідає на питання (на) кому? (на) чому?

Множина (többses szám) – грамема, яка означає розчленовану множинність предметів чи осіб, тобто показником того, що предметів (осіб) два і більше; антонім – однина. Модальні дієслова (modális ige) – дієслова, лексичним значенням яких виражається відношення до змісту висловлення, оцінка його автором висловлення.

Модальні дієслова вказують на можливість і намір, повинність, бажання: *могти, уміти, мусити, сміти, бажати, хотіти, прагнути, намагатися, старатися, намірятися, вагатися* тощо.

Модальні слова або модальник (modális szavak) – лексико-граматична категорія, яка об'єднує незмінні слова і словосполучення, що виражають суб'єктивно-об'єктивні відношення людини до явищ дійсності та їх зв'язків, оцінюючи ці явища і зв'язки з точки зору їх імовірності, можливості, необхідності тощо. Модальні слова не виступають у реченні у ролі його членів. За своїм значенням модальні слова (модальники) поділяються на дві групи: а) слова, що виражають модально-логічну оцінку висловлення з погляду його реальності, ймовірності, прямого ствердження: *безумовно, безперечно, дійсно, звичайно, зрозуміло, правда, справді, факт* та ін.; б) слова, що виражають значення можливості, впевненості, невпевненості, вірогідності, припущення: *видно, здається, можливо, може, мабуть, певно, напевно*.

Модальність (лат. modus – міра, спосіб) (modalitás) – функціонально-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлювання до дійсності і мовця до змісту висловлювання.

Морфологізовані / неморфологізовані прикметники (ragozható / ragozhatatlan melléknevek) – морфологізованими є прикметники, категоріальне значення яких виражене закінченням (відмінювані прикметники); прикметники, які не мають флексійного вираження, тобто невідмінювані (бордо, хакі, комі, хінді, брутто, нетто) належать до неморфологізованих.

Морфологічна категорія (alaktani v. morfológiai kategória) – система протиставлених рядів морфологічних форм (грамем). До складу морфологічної категорії належить мінімум два ряди форм, наприклад категорія числа, що утворюється рядами форм однини і множини. Морфологічне значення, спільне для всіх форм, що утворюють ряд, називається категоріальним морфологічним значенням.

Морфологічна (типологічна) класифікація мов (a nyelvek tipológiai csorportosítása) – класифікація мов світу, в основу якої покладені морфологічна будова і способи вираження граматичних значень слова. За цією класифікацією виділяються мови: 1) аморфні, або кореневі; 2) аглютинативні; 3) флективні; 4) полісинтетичні, або інкорпоруючі. Українська мова відноситься до флективних, угорська – до аглютинативних мов.

Морфологічні класи дієслів (az igék ragozástan v. morfológiai osztályai) – групи дієслів, які формуються на базі співвідношення структури фіналей і дієслівних основ інфінітива і фіналей основ теперішнього часу (перший клас дієслів з основами на -а / -ай: чита-ти/читай-уть; другий клас з основами на -і / -ій: білі-ти / білій-уть і т. д.).

Морфологія (грец. морφή – форма, вигляд і λογος – слово, вчення) (alaktan, morfológia) – частина граматичного устрою мови, яка об'єднує граматичні класи слів (систему морфологічних одиниць), притаманні їм морфологічні категорії форми, а також правила їх функціонування.

Мутаційне значення (jelentésváltozás) – словотвірне значення, при якому лексичне значення твірного слова після приєднання форманта змінюється в похідному слові (ліс – лісник).

Називний відмінок, прямий відмінок (alanyeset) – вихідна відмінкова форма іменника, прикметника, займенника, числівника, що виконує номінативну функцію і протиставляється іншим відмінковим («непрямим») формам (*дівча, відомий, вона, два*). Форма Н. в. вживається у ролі підмета, іменної частини складеного присудка.

Наказовий спосіб, або імператив (лат. imperativus) (felszólító mód) – грамема, що означає імперативну дію, яка виражає волевиявлення мовця, спонукання у формі наказу, заклику, побажання, поради, прохання, вимогу, пропонування.

Недискретні іменники (anyagnév) – див. Речовинні іменники.

Недоконаний вид (az ige folyamatos alakja, imperfektív aspektusa) – одна з двох граем дієслівної категорії, яка означає, що дія триває постійно, не має внутрішнього обмеження, не досягає внутрішньої межі і тому є незавершеною в часі (не має кінця); антонім – доконаний вид.

Неістота (élettelen tárgy) – одна з двох грамем іменникової категорії істота / неістота, що узагальнює назви речей, явищ, подій, абстрактних понять, рослин, дій, ознак і под., які граматично виражаються: 1) закінченням -у (-ю) в родовому відмінку однини; 2) тотожністю закінчень знахідного відмінка з називним в іменниках чоловічого роду однини й множини; 3) тотожністю закінчень знахідного відмінка з називним в іменниках жіночого і середнього роду множини; антонім – істота.

Неозначені займенники (határozatlan névmás) – займенники, які вказують на невизначеність особи, предмета, ознаки, кількості, місця і часу дії.

Непервинні вигуки (másodlagos v. származék indulatszó) – вигуки, які співвідносяться з іншими частинами мови, від яких вони утворені, тобто похідні; антонім – первинні вигуки.

Несинтаксичне значення (nem mondattani jelentés) – граматичне значення, яке формується в надрах слова на основі морфем незалежно від сполучуваності з іншими одиницями в реченні; антонім – синтаксичне значення.

Нульове закінчення (zérus végződés) – закінчення, яке виконує роль невираженого (прихованого, імпліцитного) показника граматичного значення, що в інших позиціях передається вираженою звуками флексією.

Нумералізація (лат. numeralis – числовий) (számnemesülés) – перехід інших частин мови в числівник, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення числівника.

Обставинні прислівники (határozó határozószók) – характеризують дію, ознаку, зрідка предмет з позиції різних обставин – способу дії, часу, місця, причини, мети і сполучаються з дієсловами, прикметниками, прислівниками та іменниками.

Одиничні (одномісні) сполучники (egyes kötőszók) – сполучники, які в реченні чи словосполученні, розташовуються між поєднуваними компонентами (членами речення, предикативними частинами складного речення), тяжіють до одного з них, не повторюючись і не поділяючись на частини.

Одиничні іменники (egyedi név) – іменники, які називають один предмет чи особу і виражені суфіксами -ин, -ин-а, -инк-а -иночк-а. Те саме, що сингулятиви; антонім – збірні іменники. Однина (egyes szám) – грамема, яка означає один предмет чи одну особу тощо; антонім – множина.

Означальні займенники (melléknévi névmás) – один із займенникових розрядів, який охоплює займенники, що вказують на узагальнену ознаку предмета (на відміну від прикметників, які називають конкретну ознаку прикметника).

Означальні прислівники (jelzői határozószók) – лексико-семантичний розряд, до якого входять прислівники, які означають ознаку дії, ступінь якості, ступінь інтенсивності, ступінь вияву ознаки, порівняння, пояснюючи дієслово, прикметник і прислівник, і сполучаються з дієсловами, прикметниками, прислівниками (*спокійно спати; надзвичайно вродлива; трохи втомився*).

Ономастика (грец. ὀνομαστική) (onomasztika, tulajdonnévtan) – розділ мовознавства, об'єктом якого є власні назви, що функціонують у мові. Ономастика має кілька розділів: топоніміка вивчає власні імена географічних об'єктів; антропоніміка досліджує власні імена людей; зооніміка займається власними іменами (кличками) тварин.

Орудний відмінок (eszközhatározó eset) – форма відмінка іменника, що сполучається з дієсловами, іменниками, прикметниками і вживається з прийменниками чи без прийменників на позначення: а) інструмента або знаряддя і засобу дії (*писати ручкою, махнути рукою*); б) безпосереднього об'єкта, сфери поширення дії (*керувати навчальним закладом, володіти мовами*); в) предикативної характеристика (*бути викладачем*); г) обставин дії (*працювати ночами, іти полем*), способу дії (*співати басом, говорити літературною мовою*), порівняння (*вити вовком, летіти стрілою*), асоціацій (*схожий з матір'ю, сильний здоров'ям*); г) суб'єкта дії (*план затверджується ректором, наказ виконується студентами*) та ін. О. в. відповідає на питання ким? чим?

Особа (személy) – див. Категорія особи дієслів.

Особові займенники (személyes névmás) – один із займенникових розрядів, який охоплює займенники, що вказують на особу, не називаючи її.

Парадигма (грец. παραδείγμα – приклад, зразок) (paradigma, ragozási sor) – у морфології термін вживається на позначення системи словоформ однієї лексеми та схеми словозміни, яка виражається за допомогою флексій.

Паратактичні сполучники (mellérendelő kötőszó) – див. Сурядні сполучники.

Парні (двомісні) сполучники (páros kötőszó) – це позиційно розчленовані складені перервані сполучники, які з'єднують або два члени речення, або дві предикативні частини складного закритого речення.

Партикуляція (лат. particula – частка) (más szófajok átcsapása a módosítószó kategóriájába, partikuláció) – перехід інших частин мови в частку.

Пасивний стан дієслова (szenvető igealak) – одна з двох грамем категорії стану дієслова, яка вказує, що суб'єкт, позначений підметом, є пасивним, тобто він лише стосується дії, а не виконує її, а фактичний виконавець дії позначений додатком в орудному відмінку при дієслові з закінченням -ся (*Твір пишеться студентом*); антонім – активний стан дієслова.

Первинні вигуки (elsődleges indulatszó) – вигуки, які в сучасній мові вже не співвідносяться з тими частинами мови, від яких вони утворилися; антонім – непервинні вигуки.

Первинні прийменники (elsődleges előjárósó) – найдавніші прийменники, які в сучасній мові не мають співвідносних самотійних чи службових слів, виступають лише в позиції прийменника, становлять одну морфему, мають високий рівень абстракції (в, від, до, з, на і т. д.).

Перехідність / неперехідність дієслів (tárgyas / tárgyatlan v. tranzitív / intranszítív ige) – див. Категорія перехідності / неперехідності дієслів.

Питальні займенники (kérdő névmás) – займенники, які вказують на питання про особу, предмет, якість предмета, кількість, належність, час і місце дії.

Підрядні сполучники (alárendelő kötőszó) – сполучники, які поєднують підрядну предикативну частину з головною в складнопідрядному реченні. Те саме, що гіпотактичні сполучники.

Повні / короткі прикметники (a melléknév teljes / rövid alakja) – повними (членими) називають прикметники, що здатні поділитися на основу і флексію, виражену звуками; короткими (нечленими) є прикметники, які в називному та знахідному відмінках чоловічого роду мають нульове закінчення (винен, повинен, варт, винуват, годен, готов, жив, здоров, рад, ладен, повен та ін.).

Повторювані (багатомісні) сполучники (ismétlődő kötőszó) – сполучники, які вживаються при кожному членові речення або предикативній частині складного речення як анафора.

Порядкові числівники (sorszámnév) – числівники, які називають порядок предметів при лічбі, точне місце предмета серед подібних (третій – це предмет, що знаходиться після другого і перед четвертим); утворені від 24 числівникових основ і виражені флексією прикметникового характеру.

Посесивність (лат. possessivum – володіючий) (birtokviszony) – див. Присвійність.

Предикативні прислівники (-но, -то végű állítmányi alakok) – прислівники, які в реченні вживаються у функції присудка (предиката), мають категоріальне значення стану особи чи природи, функціонують в односкладних (безособових) реченнях як головний предикативний член, набувають статусу окремої самостійної частини мови – станівника (слів категорії стану) – див. Станівник.

Предикативні форми на -но, -то (-но, -то állítmányi alakok) – невідмінювані дієслівні безособові форми у синтаксичній функції головного члена односкладних (безособових) речень (за іншою теорією – присудка, тобто предиката), утворені від дієслівних та ад'єктивних основ додаванням суфікса -о.

Предметні іменники (tárgyak nevei) – іменники, які позначають об'єкти, реалії, що піддаються обчисленню. Те саме, що дискретні іменники; антонім – речовинні іменники.

Предметність (tárgyiasság) – категоріальне значення іменників як частини мови, яке узагальнює семантику істот і неістот.

Препозиціоналізація (лат. praepositionis – прийменник) (más szófajok átcsapása az előljárószó kategóriába) – перехід інших частин мови в прийменник, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення прийменника.

Прийменник (лат. praepositionis) (előljáró, prepozíció) – незмінна службова частина мови, категоріальним значенням якої є підрядний зв'язок іменника (або його еквівалента) з іншими словами у реченні або словосполученні, який

виражається разом з іменником (або його еквівалентом) за допомогою непрямих відмінків, входячи до підмета, додатка, означення, обставини.

Прикметник (лат. *adjectivum*) (*melléknév*) – частина мови з атрибутивною та предикативною функціями, яка має категоріальне значення непроцесуальної ознаки предмета, вираженої синтаксичними категоріями роду, числа, відмінка, категорією членності / нечленності й суфіксами.

Прикметникові займенники (*melléknévi névmás*) – займенники, які узагальнено вказують на ознаку особи чи предмета, виражену залежними категоріями роду, числа, відмінка.

Присвійні займенники (*birtokos névmás*) – займенники, які вказують на належність предмета особі або іншій істоті.

Присвійні прикметники (*birtokosjelölő melléknév*) – відносні прикметники, які мають значення індивідуальної належності.

Присвійність (посесивність) (*birtokviszony*) – одна з універсальних понятійних категорій мови, яка означає відношення предмета до особи, тобто належність предмета особі, що виражається синтаксичними, лексичними і морфологічними засобами. Вона властива дієсловам, іменникам, прикметникам, займенникам.

Прислівник (лат. *adverbium*) (*határozószó*) – лексико-граматичний клас невідмінюваних слів з категоріальним значенням непроцесуальної ознаки дії, ознаки непроцесуальних ознак (якості), зрідка ознаки предмета, що виконує синтаксичну функцію обставини або означення, інколи частини присудка.

Прислівникові займенники (*névmási határozószók*) – займенники, які вказують на спосіб дії, її час, місце, причину, не називаючи її.

Причинові прийменники (*okot kifejező előjáró*) – прийменники, які вказують на причину (*від, через, завдяки, внаслідок, під впливом, з огляду на і под.*).

Проніміналізація (лат. *pronomén* – займенник) (*más szófajok átcsapása a névmás kategóriájába, pronoménalizáció*) – перехід інших частин мови в займенники, тобто набуття вказівної (дейктичної) функції займенника.

Пропріальні іменники (*tulajdonnév*) – див. Власні іменники.

Прості прийменники (*egyszerű előjáró*) – прийменники, що складаються з однієї морфеми (*без, від, до, між, на, в, під, за і под.*).

Прості сполучники (*egyszerű kötőszó*) – первинні однокореневі сполучники, які ні синхронно, ні діяхронно не поділяються на складові частини (*і (й), та, а, бо, ні, чи*).

Просторові прийменники (*tért kifejező előjárószó*) – прийменники, які вказують на простір, місце, напрямок, місцезнаходження, шлях руху, відстань, проміжок, висхідний і кінцевий пункт (*біля, на, вглиб, довкола, напроти, через, поблизу, поміж, з-над, край і под.*).

Реальна модальність (*valós v. reális modalitás*) – семантика, яка виражає впевненість мовця в реальності повідомлення; антонім – гіпотетична модальність.

Речовинні іменники (*anyagnév*) – іменники, що означають однорідні за складом речовини, матеріали, які зберігають властивості цілого і які можна

лише виміряти, а не порахувати. Те саме, що недискретні іменники; антонім – предметні іменники. Рід (nem) – див. Категорія роду.

Родовий відмінок, генетив (birtokos eset) – форма відмінка іменника, прикметника, числівника, займенника, дієприкметника, що сполучається з дієсловом, іменником, прислівником і має значення об'єкта, на який поширюється дія, повністю або частково, незалежності, кількості предметів, виконавця дії та ін. (навчання учнів, купив молока, підручник однокурсника, мішок картоплі, плач дитини). Р. в. відповідає на питання: кого? чого? якого? котрого?

Самостійні слова (повнозначні слова) (tartalmas szavak v. szófajok) – основний структурно-семантичний клас слів, які мають самостійне лексичне значення й служать назвами предметів, ознак, дій тощо. До самостійних (повнозначних) належать слова, що вказують на предмети, їхні ознаки або кількість, не називаючи їх. Самостійні слова здатні утворювати словосполучення і в реченні виступати в ролі його членів. Самостійні слова утворюють головний лексичний і граматичний фонд мови. До самостійних (повнозначних) слів належать іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, прислівники.

Семантико-граматичне число (jelentési-nyelvtani szám) – різновид загальної категорії числа дискретних іменників, які семантично пов'язані з поняттям кількості (один – багато), утворюють числовий ряд (один – два – три), мають і значення числа, і граматичну форму числа, тобто змінюються за числами, мають грамеми однини і множини; антонім – граматичне число.

Семантико-граматичний рід (jelentési-nyelvtani nem) – різновид загальної категорії, родове значення якого залежить від лексичного значення (стать, вік істот тощо), що зумовлює граматичну форму іменника; антонім – граматичний рід.

Сингулятиви (лат. singularis – окремий, одиничний) (egyszeri főnév) – див. Одиничні іменники.

Синтаксичне значення (mondattani v. szintaktikai jelentés) – граматичне значення, яке формується внаслідок сполучуваності однієї граматичної одиниці з іншою і зумовлене нею; антонім – несинтаксичне значення.

Складені прийменники (két v. több szóból álló előjárói szerepű alakulások) – прийменники, які складаються з кількох слів (в інтересах, за винятком, з допомогою, на чолі, на випадок і под.).

Складені сполучники (két vagy több szóból álló kötőszószerű alakulások) – сполучники, які становлять багатослівну роздільно оформлену конструкцію, що виникла внаслідок поєднання відмінкових форм займенника з іншими самостійними і службовими словами, які втратили свої первісні частиномовні ознаки (тому що, незважаючи на те що, подібно до того як, задля того щоб, через те що, в міру того як, у зв'язку з тим що та ін.).

Складні прийменники (összetett előjáró) – прийменники, які складаються з кількох простих, тобто з кількох морфем (*задля, заради, з-під, побіля, поміж, з-поміж* і под.).

Складні сполучники (összetett kötőszó) – однослівні одномісні нерозкладні сполучники, які складаються з кількох етимологічно прозорих простих сполучників, займенників, прийменників, часток (але – а+ле, або – а+бо, якщо – як+що).

Словозміна (ragozástan) – див. Парадигма.

Службові слова (viszonyzó) – несамотійні слова, які виражають семантико-синтаксичні відношення між словами, реченнями, різні відтінки суб'єктивної модальності. Службові слова не виконують номінативної функції, не мають морфологічних категорій, не бувають самотійними членами речення та словами-реченнями. Вони незмінювані й здебільшого не мають власного словесного наголосу. На основі спільності виконуваної функції службові слова поділяються на такі частини мови: прийменники, сполучники, частки. Антонім – самотійні слова.

Сполучник (лат. conjunctionis) (kötőszó, coniunctio) – незмінна службова частина мови, клас слів, який має категоріальне значення зв'язку слів як однорідних членів речення, предикативних частин складних речень і речень у тексті.

Спонукальні вигуки (akaratkifejtő v. buzdító indulatszó) – вигуки, які виражають спонукання, наказ, розпорядження, заклик, заохочення до дії та інші форми волевиявлення.

Спосіб дієслів (igemód) – див. Категорія способу дієслів.

Спосіб дієслівної дії (a cselekvés lefolyásának módja) – додаткова семантика, яку вносять у дієслова афікси разом з видовим значенням.

Суб'єктивна модальність (szubjektív modalitás) – факультативна ознака висловлювання, яка вказує на ставлення мовця до змісту висловлювання; антонім – об'єктивна модальність.

Субстантиваци́я (лат. substantivum – іменник) (főnevesülés, szubsztantiváció) – перехід інших частин мови в іменники, тобто набуття синтаксичних властивостей і категоріального значення іменника.

Суперлатив (лат. superlatio – перебільшення) (a melléknév felső foka) – різновид складеної форми найвищого ступеня ознаки, вираженої шляхом порівняння її з тією ж ознакою усіх предметів цієї категорії за допомогою простої форми найвищого ступеня з префіксом най- та суфіксом -іш-ий і прийменників з, серед, з-поміж із родовим відмінком іменників множини (*найталановитіший з усіх студентів*).

Сурядні сполучники (mellérendelő kötőszó) – сполучники, які поєднують члени речення і предикативні частини складних речень як рівнозначні, відносно автономні в структурно-семантичному плані. Те саме, що паратактичні сполучники.

Темпоральні прийменники (viszonyt kifejező előjáró) – прийменники, що вказують на час, одночасність, різночасність, протяжність у часі, часову попередність або наступність, початок, кінець тощо (біля, на, проти, впродовж, під час).

Теперішній час (jelen idő) – грамема, яка називає час дії, що збігається з моментом мовлення про неї або з часом протікання іншої дії.

Топоніміка (грец. τόπος – місце, місцевість, простір і ὄνομα – ім'я) (helységnévтан) – розділ мовознавства, який вивчає топоніми (географічні назви), їх походження, розвиток і функціонування.

Умовний спосіб, або кон'юнктив (лат. conjunctivus) (feltételes igemód) – грамема, яка означає передбачувану, можливу, бажану, але не реальну, тобто не обов'язкову дію.

Умовні прийменники (feltételes elöljáró) – прийменники, які вказують на умову (*у разі, при умові*).

Фінітивні дієслова (лат. verba finita – дієслово означене [в часі, числі, особі]) (személyragos v. határozott igealak, verbum finitivum) – особові форми дієслів, тобто дієслова, які змінюються за особами, числами і часами.

Цільові прийменники (célrt kifejező elöljáró) – прийменники, які вказують на мету (*для, задля, ради, заради, з метою, в інтересах, на честь* і под.).

Час (idő) – див. Категорія часу.

Частини мови (szófaj) – лексико-граматичні класи (групи слів, що розрізняються категоріальним значенням, притаманними їм морфологічними ознаками, синтаксичними властивостями в складі словосполучень та речень і за суфіксами. – див. Самостійні слова (повнозначні слова); службові слова.

Частка (módosítószó) – група службових невідмінюваних слів, які служать для семантичного поєднання в реченні різнорідних його членів, утворення деяких морфологічних категорій, надання висловлюванням і його частинам додаткових смислових, модальних і емоційно-експресивних відтінків, необхідних у комунікативному процесі.

Числівник (лат. numeralis – числовий) (számnév) – самостійна змінювана частина мови, до якої належать слова, що мають категоріальне значення означеної кількості й абстрактного числа, виражене категоріями роду, числа, відмінка і власними суфіксами.

Числівникові займенники (számnévi névmás) – займенники, які вказують на кількість предметів або осіб, не виражену в числах, але не називають її.

Число (szám) – див. Категорія числа.

Членні / нечленні прикметники (a melléknév teljes / rövid alakja) – див. Повні / короткі прикметники.

Якісні прикметники (tulajdonságjelölő melléknév) – прикметники, що означають властивість предмета безвідносно до інших предметів.

Навчальне видання

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА

Електронні методичні рекомендації
та матеріали до практичних занять з курсу
для здобувачів третього курсу філологічного факультету
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 035 Філологія

Електронне практичне видання

Укладач

Дружинець Марія Львівна

Оригінал-макет виготовлено в авторській редакції

Шрифт Times New Roman.

Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним
забезпеченням для читачів файлів формату PDF.

Обсяг даних 1,0 МБ.

Кафедра української мови та мовної підготовки іноземців
Філологічний факультет
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058